
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΦΑΝΟΥΣ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΥ

Οι λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας εἶχαν ἀναπτύξει τὴν ἐπιστολογραφία σὲ ἰδιαιτέρο εἶδος λογοτεχνικό. Ὁ τόμος 43 τῆς «Βασικῆς Βιβλιοθήκης», *Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία*, παρουσιασμένος καὶ προλογισμένος ἀπὸ ἕναν ἄριστο γνώστη ὅπως ὁ Κ. Θ. Δημαρῆς, δίνει μιὰ πλούσια ἀνθολόγησι ἐπιστολῶν ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα ὡς τὸν Κοραή. Ἐνας λόγιος τοῦ ὁποίου ἔχει σωθῆ ἕνας μέγας ἀριθμὸς ἐπιστολῶν εἶναι καὶ ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος (1589-1639), ποὺ διετέλεσε τὰ τρία τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του πατριάρχης Ἀλεξανδρείας. Μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, ὁ Κριτόπουλος εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ζήσει γιὰ δεκατρία ὀλόκληρα χρόνια στὸ ἐξωτερικὸ (τὴν Ἀγγλία, τὴ Γερμανία, τὴν Ἑλβετία), νὰ συνδεθῆ με πολλοὺς ξένους θεολόγους καὶ λογίους, καὶ νὰ ἔχη μαζί τους πυκνὴ ἀλληλογραφία, ἣ ὁποία, κατὰ τὸ μεγαλύτερο ἴσως μέρος της, μᾶς ἔχει διασωθῆ (στὶς ἴδιες τὶς ἐπιστολές, ὄχι σὲ ἀντίγραφα). Ὁ Κ. Ι. Δουβουνιώτης καθὼς καὶ ἄλλοι μελετητὲς εἶχαν δημοσιεύσει ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ἐπιστολές αὐτές· τὴν πληρέστερη ἔκδοσι, με πλούσιο σχολιασμὸ καὶ με διεξοδικὴ μελέτη γιὰ τὸ βίβιο τοῦ Κριτόπουλου εἶχε δώσει τὸ 1937 ὁ καθηγητὴς Ἰωάννης Καρμίρης¹.

Τὶς ἐπιστολές ὁ κ. Καρμίρης τὶς ἐδημοσίευσε ἀπὸ τὰ αὐτόγραφα, ποὺ σώζονται κυρίως σὲ πέντε χειρόγραφα τῆς Staats- und Universitätsbibliothek τοῦ Ἀμβούργου, στὰ Κρατικὰ Βαυαρικὰ Ἀρχεῖα στὸ Amberg, καὶ μερικὲς σὲ δύο κώδικες τῆς Βοδλημανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ὁξφόρδης καὶ σὲ ἕναν στὸ Βατικανὸ (*Barber. 280*). Τελευταῖα ὁ κ. Ἀνδρέας Τηλλυρίδης εἶχε τὴν τύχη ν' ἀνακαλύψῃ καὶ ἄλλες ἀνέκδοτες ἐπιστολές τοῦ Κριτόπουλου, καὶ ἄλλων, Ἑλλήνων καὶ ξένων, πρὸς αὐτόν²· οἱ περισσότερες περιέχονται στὰ

1. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, *Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος καὶ ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδομένη*, Ἀθήνα 1937. Πρβ. τοῦ ἴδιου, *Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Ἰωάννου Ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνου Κριτοπούλου*, Ἀθήνα 1948.

2. Ἀνδρέου Τηλλυρίδου, «Συμβολαὶ καὶ διορθώσεις εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Μητροφάνου Κριτοπούλου (1589-1639)», *Θεολογία* 45 (1974) 360-404, καὶ «Ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία ἐκ τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπιδημησάντων Ἑλλήνων τινῶν τοῦ 17ου αἰῶνος», αὐτ., σσ. 659-709.

ώστόσο μᾶς βοηθᾶ νὰ λύσουμε τὰ αἰνίγματα πού γεννᾶ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ δημοσιευμένου κειμένου. Ἔτσι π.χ. στή 2ῃ ἐπιστολῇ τοῦ Κριτόπουλου (σ. 374, φωτοτυπία σ. 705) μὲ βάση τῆ φωτοτυπία διορθώνουμε: στὸν στ. 5¹ ἀντὶ αὐτοῦσε: αὐτόσε, 8 ἀντὶ ἀπορίαν ἐμποδεῖσθαι: ἀπορία ἐμποδισθέν, 10 δέδωκας: δεδωκώς, 11 ἐδέησα: οὐκ ἐδέησεν, 12 ἢ ... αἰτίον: ἢ... αἰτία, 13 ἔοικα: ἔοικεν, 15 προηγουμένης: προηγουμένως, 17 πιθέσθαι: πυθέσθαι, 19 πρὸς ἡμᾶς πάντας: πρὸς ἡμῶν πάντων (εἶναι ὅλοι ὅλοι οἱ 19 στίχοι τῆς ἐπιστολῆς). Τὸ ἀποτέλεσμα: τὸ ἐντελῶς ἀκατανόητο κείμενο παίρνει ἀμέσως κάποιον νόημα, ἰδίως μὲ τὴν ἀποκατάστασι τῶν σωστῶν γραμματικῶν τύπων (μετοχὴ ἀντὶ γιὰ ἀόριστο, γ' πρόσωπο ἀντὶ γιὰ α', κ.ο.κ.).

Ἡ 3ῃ ἐπιστολῇ (σ. 375, φωτοτ. σ. 706) ἀρχίζει μὲ ἓνα ἀκατανόητο *Οἱ περήνητες οὔτοι καὶ ταλαίπωροι Ἑλληνες*. Τέτοια ὅμως λέξις ἐλληνικὴ δὲν ὑπάρχει· στή φωτοτυπία ὁ μέτριος γνώστης τῆς παλαιογραφίας θὰ διαβάσῃ ἄκοπα *πέρητες!* Στὸν στ. 3 τὸ ἀσύντακτο καὶ ἀκατανόητο δι' ἣν [ἀγγελίαν] μόνον οἱ τεθνήκασι τῶ δέει (μὲ τὸ ἄρθρο οἱ ὀρφανὸ ἀπὸ οὐσιαστικὸ) ἀποκαθίσταται σὲ *μονογὰρ τεθνήκασι* (μόνο πού δὲν πέθαναν ἀπὸ τὸ φόβο τους). Στὴν ἐπιστ. 23 (σ. 401, φωτοτ. σ. 709) ὑπάρχουν ἐπίσης μερικὲς κωμικὲς παραναγνώσεις: στ. 2 τὸ *μηδακὼς* ἀντὶ *μηδαμῶς* μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ τυπογραφικὸ λάθος (ἂν καὶ πολὺ ἀμφιβάλλω), ἀλλὰ στὸν στ. 8 τὸ ἀποδείξει δὲ τοῦ θ' ὁ καιρὸς πρέπει νὰ γραφῆ *βέβαια τοῦθ'* (=τοῦτο) ὁ καιρὸς· στὸν ἴδιο στίχο ἡ βαρβαρικὴ καὶ οὐδόλως ἐλληνικὴ λέξις: *Εἶρου* εἶναι ἀπλούστατα *Εἶεν* (δηλ. ἔστω)! Καὶ παρακάτω, στ. 10 *ὁ ὑπερβαλλόντως ἡνία σέμε: ἡνίασέ με*, 15 *ζημιωθήτω: ζημιωθείην* (ἐγώ!), καὶ τέλος, στ. 17, *τῶ κυρίῳ Θεῷ [!]* εἶναι *τῶ κυρίῳ Θόρ* (ὁ Thorius ἢ Θόρ ἐπανέρχεται συχνὰ στὰ γράμματα, στὸ ἴδιο μάλιστα γράμμα ἀναφέρεται καὶ ἡ *κυρία Θόρη*, σωστὰ ἐρμηνευμένη στὴν ὑποσημείωσι ἀπὸ τὸν ἐκδότη). Δὲν εἶναι λιγότερες καὶ οἱ ἐξακριβωμέναι παραναγνώσεις στίς ἐπιστολὰς τοῦ δευτέρου μέρους. Ἐπιστ. 7ῃ (σ. 674, φωτοτ. σ. 703), στ. 13 *αἰδοῦς: αἰδοῦς*, 23 *δίνη: δῶη*, 30 *πέμπτην* (ἀκατανόητο): *πέμπων*, 32 *αὐτῶ: αἰτῶ*, 39 *βαθύτατον: βαθύ τε*. Ἐπιστ. 9ῃ (σ. 676, φωτοτ. σ. 704) στ. 3 *εὔ πράττεις: εὔ πράττειν*, 10 *αὐτῶ: αἰτῶ*, 21 *πρὸς εἰπετέ μοι: προσεἰπετέ μοι*.

Ξεκινώντας τώρα κανεὶς ἀπὸ τὰ ἐνδεικτικὰ αὐτὰ σφάλματα (errores significativi) τοῦ ἐκδότη, μπορεῖ, ἂν ἔχη ὄρεξι, νὰ ἐπιχειρήσῃ, σὰν εἶδος «σπαζοκεφαλιά» (quiz), τὴν ἀποκατάστασι ὀρισμένων χωρίων καὶ στίς ἄλλαις ἐπιστολὰς τῶν ὁποίων δὲν ἔχομε φωτοτυπίας. Ἀναφέρω μερικὰ, ἐνδεικτικὰ:

1. Στὴ δημοσίευσιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κριτόπουλου ὁ ἐκδότης δὲν ἀρίθμησε τοὺς στίχους (ἢ ἀρίθμησι ἐδῶ δική μου)· στίς ἄλλαις ἐπιστολὰς τοὺς ἀρίθμησε, σύμφωνα μὲ τὴν τεχνικὴν πού ἀκολουθεῖται στὴν ἐκδοσιν τῶν ἐγγράφων (κάθετη γραμμὴ καὶ ἀριθμὸς στίχου). Μόνο πού τοὺς ἀρίθμησε ἀνάποδα, δηλ. στὸ τέλος τοῦ κάθε στίχου ἀντὶ στὴν ἀρχή.

σὲ ἀμηχανία μὲ τὴν ἀντιστοιχία ἀττικῶν καὶ σημερινῶν μηνῶν, καὶ στὶς περιλήψεις τῶν ἐπιστολῶν ποὺ προτάσσει (σσ. 364-372) παραλείπει τὴν ἀναγραφή τῆς ἡμέρας, παραθέτοντας μόνο τὴν ἀντιστοιχία τοῦ μηνός: ἀπὸ 15 τὰδε - 15 τὰδε, π.χ.: «15 Δεκεμβρίου - 15 Ἰανουαρίου 1622 (Ποσειδεῶνος 3 ἐπὶ δεκάτῃ)» — ἀντὶ γιὰ τὸ σωστὸ 13 Δεκεμβρίου—, «1621 15 Νοεμβρίου - 15 Δεκεμβρίου (Μαιμακτηριῶνος δεκάτῃ)»—ἀντὶ 10 Νοεμβρίου—, ἀκόμα καὶ «15 Ὀκτωβρίου — 15 Νοεμβρίου, ἀρχῆς νέας σελήνης (Πυανειμῶνος νομηνίου)» — ὅπου τὸ *Πυανειμῶνος* εἶναι τυπογραφικὸ λάθος ἀντὶ *πυανειψιῶνος* καὶ τὸ *νομηνίου* ἀσφαλῶς παρανόημα ἀντὶ *νομηνίας*, λέξις ποὺ σημαίνει: ἀρχὴ τοῦ νέου μηνός, ἀρχιμηναῖα (καὶ ὄχι ἀρχὴ νέας σελήνης [!]). ἡ χρονολογία δηλ. εἶναι ἀπλούστατα: 1 Νοεμβρίου.

Συμπέρασμα: Δυστυχῶς, παρ' ὅλον τὸν ἐρευνητικὸ ζῆλο τοῦ ἐκδότη, ἡ ἐκδοσις τῶν ἐπιστολῶν, ἔτσι ποὺ ἔγινε, εἶναι ἀμφίβολο ἂν μπορῆ νὰ χρησιμοποιηθῆ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Καὶ ἓνα δεῦτερο συμπέρασμα (αὐτὸ καὶ σὰν εἶδος ὑποθήκης πρὸς νεώτερους, φιλολόγους τε καὶ θεολόγους): Γιὰ τὴν ἐκδοσις κειμένων, ἀκόμη καὶ τῶν λογίων τῆς Τουρκοκρατίας, ἀπαραίτητες εἶναι δύο βασικὲς προϋποθέσεις: γνώσις τῆς παλαιογραφίας καί, προπάντων αὐτό, γνώσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας.

Θεσσαλονίκη

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΑ*

(IIN. 2-7)

9. Γιὰ τὸν Γκίνο καὶ πάλι

Σ' ἓνα πρόσφατο ἄρθρο μου¹ παρουσίασα τὸ ἔργο ἐνὸς γονιμότατου βιβλιογράφου τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 17ου αἰῶνα (1596-1649), τοῦ Γκίνου ἱερέως καὶ οἰκονόμου Πωγωνιανῆς, καὶ διατύπωνα τὴν ἀποψη πὼς νεώτερες ἔρευνες ἀσφαλῶς θὰ φέρουν σὲ φῶς καὶ ἄλλα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν δράση του. Μὲ τὸ σημείωμα αὐτὸ ἔρχομαι νὰ προσθέσω μερικὰ τέτοια νεώτερα στοιχεῖα.

* Βλ. *Ἑλληνικά* 26 (1973) 315-324.

1. *Ἑλληνικά* 25 (1972) 109-118. Ἀνατυπωμένο σήμερον στὸ βιβλίον Linos Politis, *Paléographie et littérature byzantine et néo-grecque*, London, Variorum Reprints, 1975, ἀρ. XV.

δύο χφφ τῆς Βοδληιανῆς πού εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ κ. Καρμίρης¹, πολλές καί στό χφ *Burney 367* καί *369* τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, πού πρώτη φορά χρησιμοποιεῖται. Ἔτσι ἡ ἀλληλογραφία τοῦ λόγιου ἱεράρχη πλουτίζεται σημαντικά μὲ 25 ἄγνωστες ὡς τώρα ἰδιόχειρες ἐπιστολές τοῦ Κριτόπουλου καί 33 συγχρόνων του Ἑλλήνων καί ξένων πού ἀπευθύνονται πρὸς αὐτόν. Ὁ νέος ἐκδότης δημοσιεύει τίς πρῶτες στό πρῶτο ἄρθρο καί τίς ἄλλες στό δεύτερο.

Ἡ ἀνακάλυψη εἶναι πραγματικά σημαντική, καί ιδιαίτερη ἐντύπωση κάνει ἡ διαπίστωση πόσα ἄγνωστα ντοκουμέντα πού ἐνδιαφέρουν τὴν πνευματική ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας κρύβονται ἀκόμη σὲ βιβλιοθήκες τῆς Δύσης. Δυστυχῶς ἡ δημοσίευση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ κάθε ἄλλο παρά ἱκανοποιητική μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ. Ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος ἦταν ἄνθρωπος λόγιος καί ἐλληνομαθής. Ὡστόσο οἱ ἐπιστολές του, ἔτσι ὅπως δημοσιεύονται, εἶναι γεμάτες ὄχι μόνο ἀπὸ λάθη ὀρθογραφικά, καί γενικά γλωσσικά, ἀλλὰ καταντοῦν πολλές φορές ἐντελῶς ἀκατανόητες. Πολλὰ ἀπὸ τὰ λάθη εἶναι ἀσφαλῶς καθαρὰ τυπογραφικά² (ἀνεπίτρεπτο βέβαια καί αὐτὸ σὲ τόση ἔκταση), ἀλλὰ ὑπάρχουν καί πολλὰ ἄλλα, καί σημαντικά, πού δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυπογραφικά. Ἔτσι, στὴν 1η κιόλας ἐπιστολῇ (σ. 373) ὁ λόγιος ἱεράρχης δὲν μπορεῖ νὰ ἔγραψε: «*ἠιὲ ἐν Χριστῷ ἀγαπητέ, ἡ μετριότης ἡμῶν εὐχεται σύ τε καί πάση τῇ ... Ἐκκλησίαν*», ἢ «*γράφας οὖν καί πρὸς ἄλλοις*», «*ἐρφυτον*», «*ἀπὸ Κωνσταντινουπόλει*», οὔτε (σὲ ἄλλες ἐπιστολές) *ἀξιώσας, οἰδώς, ἔρρωσον* (πολλές φορές), *ἀλλοδαπεῖς, ἀκροάμενος, ἐπεπόμφιν ἂν κ.ἄ.*, οὔτε βέβαια τὰ ἀκατανόητα *Ἐπῆρ, οὐδ' ε', Εἶον* κτλ. Ἄλλὰ ὑπάρχουν καί φράσεις ὀλόκληρες ἀκατάληπτες, εἴτε ἀπὸ προφανῆ παραναγνώσματα, εἴτε καί ἀπὸ τὴν κακὴ στίξη πού χρησιμοποίησε ὁ ἐκδότης. Ὁ Κριτόπουλος ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἔγραφε φράσεις ἀκατανόητες. Καί ἂν ὁ φιλόλογος ἐκδότης βρῖσκεται ἔμπρὸς σὲ μιὰ τέτοια ἀκατάληπτη φράση, κοιτάζει νὰ διαβάσῃ καλύτερα τὸ χειρόγραφο (ὅταν μάλιστα αὐτὸ εἶναι αὐτόγραφο, ὅπως στὴν περίπτωσή μας), ἢ προσπαθεῖ νὰ «ἐξυγιάνῃ» τὸ χωρίο.

Εὐτυχῶς ὁ κ. Τηλλυρίδης εἶχε τὴν καλὴ ἰδέα νὰ προσαρτήσῃ στό τέλος τοῦ δευτέρου ἁρθρου του ἑπτὰ πανομοιότυπους πίνακες, πού ἀποδίδουν πέντε ἀπὸ τίς ἐπιστολές τοῦ Κριτόπουλου καί δύο ἀπὸ τίς ἄλλες. Ἡ ἀπόδοση εἶναι «ἐξηρογραφική» καί ὄχι φωτογραφική, καί γι' αὐτὸ ὄχι τόσο ἱκανοποιητική

1. Τὰ χφφ εἶναι τὰ *Bodl. 15641* καί *15648* (βλ. Καρμίρη ἔ. ἀ., σ. 57). ὁ Καρμίρης καί ὁ Τηλλυρίδης τὰ ἀναφέρουν μὲ τοὺς εἰδικότερους (καί μᾶλλον πικραπλανητικούς) ἀριθμούς *Smith 34* καί *38*. ὁ δεύτερος μιλεῖ καί γιὰ τὴν «Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ὁξφόρδης».

2. Ἐνα κωμικὸ παρεισέφησε καί στό κείμενο τοῦ ἴδιου τοῦ ἐκδότη (σ. 362), ὅπου γράφει ὅτι μὲ τὴν ἐρευνά του «εὐτελεῖ [!] νέα (προφανῶς: ἐντελῶς νέα) καί πολλαπλᾶ στοιχεῖα ἤλθον εἰς φῶς».

E.B.E. 1400

α) Νομοκάνων Μαλαξοῦ

φ. 1 Προοίμιον
φ. 2-16^v Πίναξ (κεφ. τιε')

φ. 17^v εικόνα Χριστοῦ δικαίου κριτοῦ
(πίν. 3)
18-181 Μαλαξὸς
181 βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα (βλ. Πολίτης σ. 115)

β) Νομοκάνονον

φ. 182-184 Νομοκάνονον σὺν Θεῶ κτλ.
(Πίναξ)
184^v-367 Κανόνες ἀποστολικοί, συνοδικοί, Μ. Βασιλείου, Ἀποκρίσεις κανονικαί.
367^v-369^v ἄγραφα
370 - 383 Νόμος γεωργικὸς
384 - 386^v Πίναξ... ὅπερ ἔχει πολλὰ ἀναγκαῖα κτλ. (Ἀρχ. "Ὅτι ἡ ἀγία Τριάς), κεφ. νδ'
387-465^v Τὸ κείμενο τῶν νδ' κεφαλαίων

E.B.E. 2231

α) Νομοκάνων Μαλαξοῦ

φ. 1 Προοίμιον
φ. 2-15^v Πίναξ (κεφ. τιε')
φ. 15^v-17^v Συνεχίζει τὸν πίνακα μὲ τὰ περιεχόμενα τοῦ β' μέρους (=1400, φ. 182).

18^v "Ὅπως ἀρ. 1400
(πίν. 4)
19-174^v Μαλαξὸς
174^v βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα
(Στὸ Τέλος καὶ τῷ Θεῶ δόξα, προσθῆται: σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ)

β) Νομοκάνονον

Παραλείπεται (βλ. παραπ., φ. 15^v-17^v)

174^v-346 "Ὅπως ἀρ. 1400

347-360 Τὸ ἴδιο

361-363 Τὸ ἴδιο

364-438^v Τὸ ἴδιο

Στὸ τέλος τοῦ ἀρ. 1400 (φ. 465^v) ὁ Γκίνος ὑπογράφει καὶ πάλι μὲ τὸ ἐπόμενο βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα: *Τέλος, σὺν Θε(ε)ῶ τῶ κατὰ δύναμιν μὴ ἀμελήσαντι, εὔχεσθαι δοθῆναι μοι λύσιν σφαλμάτων. Ἐτελειώθη ἡ παροῦσα δέλτος διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ Γγίνου ἱερέως καὶ πρωτοπαπ(ᾶ) τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Πωγωνιανῆς, τοῦ ,ζρε' ἔτους [1597], μηνὶ αὐγούστ(ω), ἰνδ. ι'.* Ὁ Καπελέτης ἀντιγράφει καὶ ἐδῶ (φ. 438^v) τὶς τυπικὲς ἐκφράσεις τοῦ σημειώματος, ἀντικαθιστώντας τὸ ὄνομα τοῦ Γκίνου μὲ τὸ δικό του (βλ. πίν. 2β, καὶ Πολίτης, ἔ.ἀ., σ. 115).

Ὁ νεώτερος βιβλιογράφος μιμεῖται τὸ πρότυπο πιστά, ἀποδίδει μάλιστα ἀκόμη καὶ λεπτομέρειες τῆς γραφῆς. Χαρακτηριστικὸ εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ πρῶτο φύλλο (πίν. 5α-β), ὅπου ἔχει μὲν παραλείψει τὸ ἐπίτιτλο κόσμημα (ἢ τὸ ἄφησε γιὰ νὰ τὸ συμπληρώσῃ ἀργότερα), μιμήθηκε ὁμως ἐντελῶς πιστὰ τὸ ἀρχικὸ Θ τοῦ προτύπου του. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πίνακα, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ κειμένου τοῦ Νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ (φ. 18^v = φ. 17^v χφ Γκίνου)

'Επιστ. 5, τὸ κωμικὸ λουδώνηθεν ὀξυνίαζε νὰ διαβαστῆ Λουδώνηθεν 'Οξωνίαζε (ἀπὸ τὸ Λουδίνο στὴν 'Οξωνία = 'Οξφόρδη), πάνν μὲν οὖν οὐ οἶδα: εἰ οἶδα. 'Επιστ. 6: καὶ ἡμεῖς συγχαίρω μὲν σοι: συγχαίρομέν σοι. 'Επιστ. 7 ἐπειδὴ ὁ τελῶς ἀποτίσαι: ἐντελῶς. 'Επιστ. 10 καὶ μόνον οὐ ἴξω ἔμαντοῦ γίγνομαι: μονονοῦ ἔξω ἔμ. γ. 'Η ἐπιστολὴ εἶναι χαριτωμένη, γιατί περιγράφει πῶς ἀρρώστησε ὁ Κριτόπουλος ἀπὸ τῆ μπίρα ποῦ ἔπινε (τῆ τοῦ πονηροῦ καὶ δυσώδους ζύθου χρήσει — ὡς ἀπόλλοιτο ὁ τοῦτον πρῶτον ἐξευρών)¹, ἐνῶ δὲν ἦταν ἐθᾶς τοιούτου πόματος (προσθέτοντας πῶς θᾶιτον ἂν τις ὄρνιθος γάλα [!] ἐν τῆ 'Ελλάδι εὐρήση ἢ σταλαγμὸν ζύθου), καὶ τί ἄλλο μποροῦσε νὰ πιῆ στὴν 'Οξφόρδη μῆτε τοῦ ὕδατος ὑγιοῦς οὗτος [γρ. ὄντος] μῆτε τοῦ οἴνου σφόδρα μὲν λυσιτελοῦν [γρ. λυσιτελοῦντος;]. 'Επιστ. 12 νὰ διορθωθοῦν: χαλκοῦν δοκούντων: χαλκῶν, σιγῆς ἀναμένων: σιγᾶς ἀναμένων, δηλώσας: δηλώσας. 'Επιστ. 13 αἰσχάλλειν: ἀσχάλλειν. Στὸ δεύτερο μέρος, 'Επιστ. 6 ἐγὼ θαι μάζα [!] πολλὰ: θανμάζω πολλὰ.

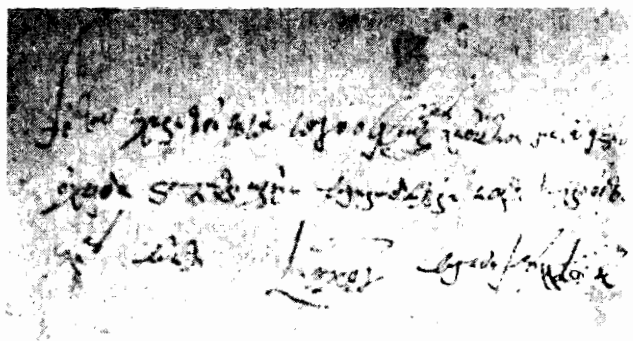
Δυσάρεστος εἶναι καὶ ὁ κακὸς χωρισμὸς τῶν λέξεων (ποῦ ὀφείλεται ἀσφαλῶς σὲ κακὴ ἀνάγνωση τῶν χειρογράφων). Μερικὰ παραδείγματα: ἐν ἐσπάρη (: ἐνεσπάρη), κ' ἀκείνω, ὅτε (: ὅ τε), τοῦ τ' αὐτό, δέξαιτοι νυν (: δέξαι τοῖνυν), κατ' αἰσχνοῖ, εἰς ἔτι, οὐδ' ε' (φαντάζομαι οὐδέ, μὲ διπλὸ τόνο στὸ δέ).

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ προχωρήσουμε περισσότερο. Μόνο μιὰ ἀκόμα τελευταία παρατήρηση. 'Ο λόγιος ἱεράρχης στὴ χρονολόγηση τῶν ἐπιστολῶν χρησιμοποιεῖ τὰ ὀνόματα τῶν ἀττικῶν μηνῶν: μουνιχιῶν, πνανεψιῶν κτλ., κάτι ποῦ τὸ συνήθιζαν ἄλλωστε οἱ περισσότεροὶ λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας. Πρόκειται γιὰ ἀπλὴ μετονομασία ἀπὸ ζῆλο ἀρχαϊκό: ἀντὶ 8 'Απριλίου: Θαρρηλιῶνος ὀγδὴ ἰσταμένου, ἀντὶ 13 'Οκτωβρίου: Πνανεψιῶνος γ' ἐπὶ ἰ' κ.ο.κ. Βέβαια, οἱ ἀρχαῖοι ἀττικοὶ μῆνες, ὅπως μᾶς διδάσκουν τὰ ἐγχειρίδια τῆς χρονολογίας, δὲν ἀντιστοιχοῦσαν ἀπόλυτα μὲ τοὺς σημερινούς—ἦταν ἄλλωστε μῆνες σεληνιακοί. Ἔτσι π.χ. ὁ πνανεψιῶν, ὁ τέταρτος μῆνας τοῦ ἀττικοῦ ἡμερολογίου, ἀντιστοιχοῦσε περίπου πρὸς τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 'Οκτωβρίου καὶ τὸ πρῶτο τοῦ Νοεμβρίου, ὁ ἐπόμενος μαιμακτηριῶν πρὸς τὸ διάστημα ἀπὸ 15 Νοεμβρίου ἕως 15 Δεκεμβρίου: στὸν «κώδικα» ὅμως τῆς μετονομασίας χρησιμοποιῶταν ὁ πρῶτος ἀντὶ γιὰ τὸν 'Οκτώβριο (ὀλόκληρον) καὶ ὁ δεύτερος ἀντὶ γιὰ τὸν Δεκέμβριο: μαιμακτηριῶνος δεκάτη ('Επιστ. 5, σ. 378) σημαίνει, πολὺ ἀπλά, στὶς 10 Νοεμβρίου, μαιμακτηριῶνος ὀγδὴ ἐπὶ δεκάτη: στὶς 18 τοῦ ἴδιου μηνὸς κ.ο.κ. Σὲ ἐπιστολὴ του μάλιστα (δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν κ. Καρμίρη, ἔ.ἀ. σ. 230) ὁ Κριτόπουλος, γράφοντας πρὸς τὸν δούκα τῆς Βυρτεμβέργης 'Ιωάννη Φρειδερίκο, προσθέτει, γιὰ περισσότερη σαφήνεια, ἀρχιζ' πνανεψιῶνος (Octoberis) δ' ἐπὶ ἰ' (= 14 'Οκτωβρίου). 'Ο ἐκδότης ὡστόσο φαίνεται πῶς βρέθηκε

1. Ἴσως θὰ πρέπη νὰ ἐπισημανθῆ ἡ τόσο πρῶιμη χρῆση τοῦ ὄρου ζύθος γιὰ τῆ μπίρα.

δ) Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1973 εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφθῶ¹ τὴν παλαιὰ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου στὴν Ἐράτυρα (ἄλλοτε Σέλιτσα) τῆς Δ. Μακεδονίας. Ἡ μονὴ εἶναι σήμερα ἐγκαταλελειμμένη, συντηρεῖται ὅμως χάρις στίς φροντίδες τοῦ Τουριστικοῦ Συλλόγου Ἐρατύρας καὶ σώζει μερικὰ ἐντυπα βιβλία καὶ χειρόγραφα². Ἀνάμεσα στὰ τελευταῖα τὸ σημαντικότερο ἀσφαλῶς εἶναι ὁ ἀρ. 1, ἕνας Νομοκάνων Μαλαξοῦ (21×15, φφ. περίπου 240), σὲ 315 κεφάλαια. Τὸ χειρόγραφο δὲν εἶναι χρονολογημένο οὔτε ὑπογεγραμμένο (πιθανὸν νὰ εἶναι κολοβό), ἡ γραφή ὅμως ἀναγνωρίζεται ἀμέσως πὼς εἶναι τοῦ Γκίνου (βλ. πίν. 6). Ὁ ἀριθμὸς τῶν κεφαλαίων (315) καὶ ἡ διάταξη τῆς ὕλης εἶναι ὅμοια μὲ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ κώδ. Ἑθν. Βιβλιοθήκης 1400 (βλ. παραπ.): Προηγεῖται (φ. 1) ὁ Πρόλογος, ἔπεται (φ. 2-18^v) ὁ Πίναξ, καὶ ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ Νομοκάνονος (ἀπὸ τὸ κεφ. σν' νέος τίτλος: Νομοκάνονον' καὶ ὅτι τῶν ἀρχιερέων ἐδόθη κτλ.). Λεῖπει τὸ δεύτερο μέρος, μετὰ τὸ τιε' κεφάλαιο ὅμως ἀκολουθεῖ ἕνα ἀνεξάρτητο κείμενο: «Περὶ τῶν ἐπιγείων καὶ οὐρανίων κατασκευῆς» (Ἀρχ. Τὸ τῆς γῆς σχῆμα οὔτε τετράγωνόν ἐστι οὔτε τρίγωνον).

Λίγα χρόνια μετὰ τὴ γραφή του ὁ κώδικας βρισκόταν στὴν Ἀχρίδα, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο σημεῖωμα, γραμμένο στὸ παράφυλλο, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ φ. 1, μὲ χέρι ἀγροῖκο καὶ ἀνορθόγραφο (εἰκ. 1): † ὅταν ἐχηρετονίθηκα καγο ο ... Λεόντιος μεσα εἰς την / Ὀχοῖδα στὸ πατριαρχῆω εν ημερα δευτέρα εορτη του προφίτου/Ιλιου εν ετη ,αχογ' [1673] εν μηνῆ ιουλλίω κ' [Τὰ ... :

Εἰκ. 1

1. Μὲ τὴν εὐχάριστη συνοδεία δύο παλαιῶν μου μαθητῶν, τοῦ κ. Νίκου Καλογερόπουλου (ἀπὸ τὸ γειτονικὸ Ροδοχώρι Βοῖου) καὶ τοῦ κ. Χρήστου Θεοδωρίδη, Ἐπιμελητοῦ τῆς κλασικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

2. Τὴν πληροφορία εἶχα ἀπὸ τὴ σύντομη (καὶ ἔχι ἀκριβῆ) περιγραφή στὸ μικρὸ φυλλάδιο τοῦ Ἀθ. Θ. Γιομπλάκη, καθηγητοῦ, Ἡ ἱερὰ μονὴ Ἁγίου Ἀθανασίου Ἐρατύρας (Σελίτσης), Μικρὰ καὶ εὐσύνοπτος μελέτη, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 11-12 καὶ 25-29.

α) Ὁ κώδ. *Λαύρας Ω 10 (1810)*, Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἔργα κατὰ Μωάμεθ, γιὰ τὸν ὁποῖον οἱ συντάκτες τοῦ καταλόγου τῆς Λαύρας μᾶς δίνουν ἑλλιπές τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα (βλ. ἄρθρο μου, σ. 113, ἀρ. δ), εἶναι ἀσφαλῶς γραμμένος ἀπὸ τὸν Γκίνου, ὅπως πιστοποιεῖται ἀπὸ φωτογραφία ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ προμηθεύσῃ ὁ φίλος κ. Στ. Α. Παπαδόπουλος (*πίν. 2α*)¹. Καθὼς τὸ εἶχα ὑποθέσει, οἱ συντάκτες δὲν μπόρεσαν νὰ διαβάσουν τὸ ἀσυνήθιστο ὄνομα τοῦ βιβλιογράφου μας καὶ τὸ παρέλειψαν στὴ δημοσίευσή τοῦ καταλόγου. Τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα ἔχει ἀκριβῶς ὡς ἐξῆς (βλ. *πίν. 2α*): *Τέλος καὶ τῷ Θ(ε)ῶ δόξα. Ἐν ἔτει ζομα', μηνὶ δεκεμβρ(ίω) κ' [1632]. † γγι-ν(ος) ἱερε(ὺς) καὶ οἰκονόμος πωγωϊανῆς*. Καὶ ἡ γραφή τοῦ χειρογράφου εἶναι, φυσικά, ἡ γνωστὴ τοῦ Γκίνου.

β) Στὴν ἀπαρίθμηση τῶν χειρογράφων τοῦ Γκίνου (ξ.ἀ. σ. 115, ἀρ. 5) εἶχα παρουσιάσει τὸν κώδ. *Ἐθν. Βιβλιοθήκης 2231*, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι μὲν γραμμένος ἀπὸ τὸν ἴδιον, πρέπει ὅμως νὰ εἶναι ἀσφαλῶς ἀντιγραμμένος ἀπὸ χειρόγραφο δικό του. Ὁ κώδικας περιέχει, στὸ πρῶτο μέρος (φφ. 1-173) τὸν Νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ (315 κεφάλαια), καὶ στὸ δεύτερο (φφ. 174-376) ἄλλα νομοκανονικά κείμενα. Ὅλο τὸ χφ ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὸν Θεοδόσιο Καπελέτη, γνωστὸν βιβλιογράφο, ποὺ γράφει στὰ χρόνια 1732-1750², ὁ ὁποῖος ὅμως στὸ τέλος τοῦ α' μέρους (φ. 173) παραθέτει ἓνα βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Γκίνου. «Δὲν νομίζω πὼς μπορεῖ νὰ γεννηθῇ ἀμφιβολία—ἔγραφα—πὼς ὁ Θεοδόσιος Καπελέτης ἀντέγραψε ἓνα χειρόγραφο τοῦ Γκίνου καὶ συμπεριέλαβε ἀπὸ τὸ πρότυπό του καὶ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα». Τὸ πράγμα ἐπιβεβαιώθηκε, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν πιὸ ἀσφαλῆ τρόπο: τὸ χφ τοῦ Γκίνου, τὸ πρότυπο δηλ. ἀπ' ὅπου ἀντέγραψε ὁ μεταγενέστερος βιβλιογράφος, εἶναι ὁ νομοκανονικὸς κώδικας ἀρ. 1400 τῆς *Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης*³, ἓνα χειρόγραφο ὀγκῶδες (φφ. 465), ὅπως ὅλα σχεδὸν ὅσα ἔγραψε ὁ Γκίνος. Ὁ Θεοδόσιος Καπελέτης δὲν ἀντέγραψε μόνον τὸ πρῶτο μέρος, ὡς τὸ φ. 173 δηλ., ὅπου καὶ παρέθεσε ἀντιγράφοντας τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Γκίνου· καὶ τὸ δεύτερο μέρος ὀλόκληρο, ὅπως ἀποδεικνύεται τώρα, εἶναι ἐπίσης ἀντιγραμμένο ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Γκίνου. Ἴδου μιὰ ἀντιστοιχία τῶν περιεχομένων.

1. Τὸν παρακαλῶ νὰ δεχτῆ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τις θερμότητες εὐχαριστίες μου.

2. Στὰ χφφ ποὺ μνημονεύονται ξ.ἀ., σ. 115, σημ. 3, νὰ προστεθῇ, πέμπτο, ὁ κώδ. *Χίου, Βιβλ. Κοραῆ 183*, ἔτ. 1750.

3. Τὸ ὅτι καὶ τὰ δύο χφφ βρίσκονται σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη εἶναι ἀπλὴ σύμπτωση. Τοῦ ἀρ. 1400 εἶναι ἄγνωστη ἡ προέλευση, ἀνήκει ὅμως στὶς παλαιὰς κτήσεις τῆς Βιβλιοθήκης, ποὺ περιέχονται στὸν κατάλογο Σακκελιωνος (Ἰ.Αθ. 1892)· ὁ ἀρ. 2231 ἀγοράστηκε ἀπὸ παλαιοπώλη τὸ 1912.

ό κ. Εὐθ. Λίτσας, πού τόν παρακάλεσα νά ἐξετάσῃ τίς φωτογραφίες¹, ἡ γραφή εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ γραφή τοῦ Γκίνου (βλ. καί πίν. 7α).

Γιά τὸ χφ τῆς Λαύρας² ἡ περιγραφή τοῦ καταλόγου (Εὐστρατιάδῃ) δὲν μᾶς βοηθᾷ τόσο πολύ. Μᾶς δίνει πάντως τὸν ἀριθμὸ τῶν κεφαλαίων καθὼς καὶ τίς διαστάσεις (19×14) καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν φύλλων, στοιχεῖα πού συμπίπτουν πάνω κάτω μὲ τῶν ἄλλων χειρογράφων³, καὶ ἀκόμα τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα: 'Εν ἔτει ζροκέ' [1617], μηνὶ ἰουνίῳ ιε'. Ὁ τρόπος πού δηλώνεται ἡ χρονολογία εἶναι, ἔπως εἶδαμε, ὁ τυπικὸς τοῦ Γκίνου. Δὲν ἔχω καμιά ἀμφιβολία πὼς καὶ αὐτὸς ὁ Νομοκάνοντας ἔχει βγῆ ἀπὸ τὸ χέρι του. Τὴν ἀπόλυτη βεβαιότητα θὰ τῇ δώσῃ καὶ ἐδῶ ἡ παραβολὴ τῆς γραφῆς.

ς) Τέλος καὶ ἄλλο χειρόγραφο τοῦ Γκίνου εἶχα τὴν εὐκαιρία νά πιστοποιήσω ἐντελῶς πρόσφατα, κατὰ τὴν τελικὴ ἐπεξεργασία τοῦ Συμπληρωματικοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης (καὶ μάλιστα ἀφοῦ εἶχε πιὰ παραδοθῆ τὸ σημεῖωμα τοῦτο στὸ τυπογραφεῖο). Εἶναι ὁ κώδικας Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης 2197, ἓνα χειρόγραφο, ἀντίθετα ἀπὸ τὰ περισσότερα τοῦ Γκίνου, πολὺ μικρῶν διαστάσεων (15×10,5, φφ. 96). Περιέχει κυρίως γράμματα καὶ ἐπιστολὲς τῶν πατριαρχῶν Ἱερεμίου Β', Μελετίου Πηγᾶ καὶ Κυρίλλου Λουκάρεως (πατριάρχη ἀκόμα Ἀλεξανδρείας), σχετικὰ ἰδίως μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Βλαχίας (χρονολογημένα, ἓνα στὸ 1583, τὰ ἄλλα 1595-1597), καὶ στὸ τέλος κείμενα κατὰ Λατίνων (τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ, τὸν Τόμο τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας κ.ά.)· στὴν ἀρχὴ ὁ βιβλιογράφος μας ἐπρόταξε ἓνα κείμενο πού τὸν ἐνδιέφερε ἰδιαίτερα: ἓνα «χρυσόβουλον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πωγωνιανῆς τοῦ καὶ πατριαρχικοῦ σταυροπηγίου». Τὸ ἔγγραφο τὸ ἔχει δημοσιεύσει, ἀπὸ τὸ χφ τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης (πού εἶναι καὶ ἡ μοναδικὴ πηγὴ πού μᾶς τὸ παραδίδει), ὁ κ. Δ. Α. Ζακυθηνός⁴, ὁ ὁποῖος (σ. 277-8) δίνει καὶ λεπτομερῆ περιγραφή ὅλου τοῦ περιεχομένου τοῦ κώδικα. Τὸ ἔγγραφο δὲν εἶναι «χρυσόβουλο», ἀλλὰ «κτιτορικὸ» τριῶν μοναστηριῶν πού ιδρύθησαν, στὴ Β. Ἠπειρο, ἀπὸ τὸν Βυζαντινὸ διοικητὴ τοῦ «θέματος τῆς Δύσεως» Κομνηνὸ Παλαιολόγο, τὸν ὁποῖον ὁ κ. Ζακυθηνός ταυτίζει μὲ τὸν πρωτοβεστιάριο Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο, διοικητὴ Βελεγράδων (1326-28).

Τὸ τρίτο ἀπὸ τὰ μοναστήρια αὐτά, «μονούδριον» κατὰ τὸ κτιτορικόν, τῆς

1. Τὸν παρακαλῶ νά δεχτῆ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τίς θερμότες εὐχαριστίες μου.

2. Ὁ Γκίνης ἔ.ά. παραθέτει τοὺς ἀριθμοὺς Λαύρας τοῦ Zacchariae· ὁ ἀρ. 23 δὲν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Λαύρας Α 35 (Εὐστρατιάδης ἀρ. 1525) — πρβ. καὶ Γκίνης, *Κείμενα*, στὰ χφφ Λαύρας.

3. 21×95, φφ. ± 240 Ἐράτυρας, 20,3×15,3, φφ. 241 Archivio S. Pietro.

4. Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἀνέκδοτον βυζαντινὸν κτιτορικὸν ἐκ Βορείου Ἠπείρου», *ΕΕΒΣ* 14 (1938) 277-294.

αντέγραψε επίσης πιστά τὸ ἰχνογράφημα τοῦ Χριστοῦ, τοῦ δίκαιου κριτῆ, κχιτισμένου σὲ θρόνο, μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι νὰ κρατᾷ ἀνοιχτὸ βιβλίον καὶ μὲ τὸ δεξιὸ στὴ χειρονομία τοῦ εὐλογοῦντος (βλ. πίν. 3-4).

Θυμίζω ἀκόμα τὴ λεπτομέρεια πῶς τὸ νέο χφ τοῦ Γκίνου (ὁ ἀρ. 1400) εἶναι τὸ ἀρχαιότερο χρονολογημένο τοῦ ἀκαταπόνητου βιβλιογράφου μας. Ἐσ σημειωθῆ ἐπίσης πῶς τὸ δεύτερο, μὴ ἀντιγραμμένο ἀπὸ τὸν Καπελέτη βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Γκίνου (βλ. ἐδῶ ἀμέσως παραπάνω) ξεκαθαρίζει ἀκόμη δύο σημεία. Πρῶτα, ἡ μνεία σ' αὐτὸ τοῦ αὐγούστου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ μνεία τοῦ δεκεμβρίου στὸ πρῶτο σημεῖωμα, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑπολογίσουμε τὸ χρόνο ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ α' μέρους (φ. 181) ὡς τὸ τέλος τοῦ β' (φ. 465): ἔξι μῆνες (ἀπὸ τὸν δεκέμβριο ὡς τὸν αὐγούστο). Ἔστερα, καὶ τὰ δύο σημεῖωματα χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴ χρονολόγηση τὸ ἴδιο ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ζρε', καὶ γιὰ τὸν δεκέμβριο (τὸ πρῶτο) καὶ γιὰ τὸν αὐγούστο (τὸ δεύτερο). Ἐπομένως ὁ βιβλιογράφος χρησιμοποιοεῖ ἐδῶ ἀκόμη σωστὰ τὸ ἔτος κόσμου¹: ὁ δεκέμβριος ζρε' ἀντιστοιχεῖ στὸν δεκέμβριο 1596, ἐνῶ ὁ αὐγούστος τοῦ ἴδιου ἔτους ζρε' ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν αὐγούστο τοῦ ἐπόμενου χριστιανικοῦ ἔτους 1597².

γ) Ἐνας ἄλλος, ὀγκωδέστατος ἐπίσης (καὶ ἀκέφαλος) νομοκανονικὸς κώδικας, πολὺ γνωστὸς αὐτός, ὁ κώδ. Ἐθν. Βιβλιοθήκης 1374, εἶναι γραμμένος ἐπίσης μὲ τὸ χέρι τοῦ Γκίνου, ὅπως εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ πιστοποιήσω τελευταῖα. Τὸ χφ εἶναι σύμμεικοτο νομοκανονικὸ, ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Ἀντώνιος Μομφερράτος ἐξέδωσε τὴν Ἐκλογὴ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου³. Ἡ γραφὴ τοῦ Γκίνου εἶναι τόσο γνωστὴ καὶ χαρακτηριστικὴ, ὥστε γιὰ τὴν ἀπόδοση δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία. Ὁ κώδικας προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἠπειρο, τὴν περιοχὴ τοῦ Δελβίνου. Στὴν εἰσαγωγὴ του (σ. ζ') ὁ Μομφερράτος σημειώνει: «In ligatura est nota, quae originem codicis declarat, haec: Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας εἰς τὸ δηβροβούνη τὸ ἐπίκλιν στύλου» (καὶ σὲ ὑποσημείωση «Hoc monasterium situm est in monte Divronuni in provincia Delvini Epiri, e regione Corcyrae»). Δυστυχῶς ἡ παλαιὰ στάχωση, ὅπου ἦταν γραμμένο τὸ σημεῖωμα, ἔχει ἀντικατασταθῆ σήμερα ἀπὸ νεώτερη λινὴ, στὸ φ. 12 ὅμως τοῦ χφ ὑπάρχει ἡ σημεῖωση: Ἐτοῦτο τὸ βιβλίον εἶναι τοῦ μοναστηρίου δηβροβουνη.

1. Γιὰ τὸ λάθος τῶν μεταγενέστερων βιβλιογράφων, νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ μετροῦν γιὰ τοὺς τέσσερις τελευταίους μῆνες τοῦ χρόνου τὸ ἴδιο ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου, βλ. τὸ ἄρθρο μου ἔ.ἀ., σ. 111, σημ. 4, καὶ ἀκόμη τῶρα: Ἐλληνικά 26 (1973) 321-4.

2. Βλ. καὶ ἐδῶ, στὸ τέλος τοῦ ἄρθρου, Ἐπανορθώσεις.

3. Ἄντ. Μομφερράτος, *Ecloga Leonis et Constantini*, Ἀθήνα 1889.

Στὸ τέλος δύο ἐπανορθώσεις: α) Σὲ παλαιότερή μου ἐπίσκεψη στὴ μονὴ Ἰβήρων, τὸ 1967, εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ δῶ τὸν κώδ. Ἰβήρων 289 (ἀρ. 7 τοῦ καταλόγου μου, ἔ.ἀ., σ. 118) καὶ πιστοποίησα τότε (ὅπως τὸ βλέπω, κάπως ἀργοπορημένα, μόνο τώρα) πὺς ἡ ἀναγραφή τῆς χρονολογίας στὸν κατάλογο Λάμπρου ἦταν λανθασμένη· τὸ σωστὸ εἶναι ἐν ἔτει ζομιζ' [καὶ ὄχι ζοκζ'] μηνὶ ὀκτωβρίῳ λ'. Τὸ χφ γράφτηκε ἐπομένως τὸ 1638 καὶ ὄχι τὸ 1618 (καὶ πρέπει νὰ τοποθετηθῆ στὸν κατάλογο μετὰ τὸν ἀρ. 19).

β) Τὸ χφ Ἀθων. 4515, Ἰβήρων 395, ἔχει στὸν κατάλογο τοῦ Λάμπρου τὴ χρονολογία: ἐν ἔτει, ζομιζ' μηνὶ ὀκτωβρίῳ λα', ἀπὸ ἐνσάρκου οἰκονομίας 1640. Εἶναι, ὅπως εἶχα σημειώσει (ἔ.ἀ., σ. 112), τὸ μοναδικὸ χφ ὅπου ὁ Γκίνος διπλα στοῦ ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου πρόσθεσε καὶ τὸ ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ. Ὡστόσο ἡ ἐπιφύλαξη πού εἶχα διατυπώσει (αὐτ. σημ. 2), μήπως ἡ ἀναγραφή τοῦ ἔτους ἀπὸ Χριστοῦ ὀφείλεται σὲ μεταγενέστερη προσθήκη, ἀποδείχτηκε δικαιολογημένη. Πραγματικά, ὅπως εἶχε πάλι τὴν καλοσύνη νὰ πιστοποιήσῃ κατὰ παράκλησή μου, ἀπὸ φωτογραφία στοῦ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, ὁ κ. Λίτσας, ἡ προσθήκη ἀπὸ ἐνσάρκου οἰκονομίας 1640 ἔχει προστεθῆ ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι, κάτω ἀπὸ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Γκίνου. Αὐτό, σὲ συνδυασμὸ καὶ μετὰ ὅσα παρατηρήθηκαν παραπάνω (σ. 163) σχετικὰ μετὰ τὸν κώδ. E. B. E. 1400, ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Γκίνος ὑπολόγιζε πάντα σωστὰ τὸ ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου γιὰ τοὺς τέσσερις τελευταίους μῆνες τοῦ χρόνου. Τὸ χφ δὲν εἶναι λοιπὸν τοῦ 1640, ἀλλὰ τοῦ 1639. Καὶ ἀντίστοιχα, τὰ χφφ 18, 19 καὶ 25 τοῦ καταλόγου (ὅλα μετὰ τὴν δήλωσιν τοῦ μηνός, Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος) δὲν ὑπάρχει πιά λόγος νὰ χρονολογηθοῦν μετὰ ἐπιφύλαξιν 1632/33, 1633/34, 1648/49, ἀλλὰ ἀσφαλῶς: 1632, 1633, 1648.

Ἐς σημειωθῆ ἀκόμα ὅτι ὁ Γκίνος χρονολογεῖ πάντα μετὰ τὸν ἴδιον τυπικὸ τρόπο, ἀναγράφοντας ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου, μῆνα καὶ ἡμέρα τοῦ μηνός, π.χ. ἐν ἔτει ζομιζ' μηνὶ ὀκτωβρίῳ (ἡ-ίου) λα'. Μοναδικὴ ἐξαιρέση ὅπου προσθέτει καὶ τὴν δήλωσιν τῆς ἰνδικτιώνας μένει τὸ χφ E. B. E. 1400 (=E. B. E. 2231, ἔ.ἀ., σ. 112)· τὸ πράγμα ἐξηγεῖται πιθανὸν ἀπὸ τὸ γεγονός πὺς τὸ χφ εἶναι τὸ ἀρχαιότερο (χρονολογημένο) τοῦ Γκίνου πού ξέρομε¹.

10. Ἐνας ψευδομαζοβίσις βιβλιογράφος

Τὴν ἀρκετὰ σημαντικὴ συλλογὴ χειρογράφων (76 ἀριθμοὶ) «τῆς ἐν Θεοράπναις μονῆς τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα» περιέγραψε ἀπὸ τὸ 1907 κιόλας ὁ

1. Ἐς διορθωθῶν, μετὰ τὴν εὐκαιρία, καὶ τὰ ἀκόλουθα τυπογραφικὰ λάθη στοῦ παλαιότερου ἀρθροῦ μου: σ. 113, στ. 9, ἀντὶ ζολα' γρ. ζομι', σ. 118, Κατάλογος ἀρ. 19, νὰ συμπληρωθῆ: E. B. E. 2193.

δυσανάγνωστα].—Ἡ 20 Ἰουλίου τοῦ 1673 δὲν ἦταν πάντως Δευτέρα, ἀλλὰ Κυριακή.

ε) Ὁ Νομοκάνοντας τῆς Ἐράτουρας ἀποτελεῖται ἀπὸ 315 κεφάλαια τὸ ἴδιο καὶ ὁ Νομοκάνοντας τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης 1400 (βλ. παραπ. ἀρ. β). Μιὰ πρόχειρη ἔρευνα στοὺς ἄλλους τρεῖς Νομοκάνονες τοῦ Μαλαζοῦ πρὸς ζέρουμε γραμμένους μὲ τὸ χέρι τοῦ Γκίνου ἔδειξε πὸς καὶ αὐτοὶ τὸν ἴδιο ἀριθμὸ κεφαλαίων παρέχουν: δηλ. οἱ κώδδ. *Archiv. S. Pietro C 150* (ἔτ. 1620), *Ἰβήρων 307* (ἔτ. 1627), καὶ *Κωσταμον. 16* (ἔτ. 1648)¹. Στὴν ἐκτενέστερη περιγραφή μάλιστα τοῦ πρώτου ἀπὸ τὸν P. Canart² ὑπάρχει καὶ ἡ ἀκόλουθη λεπτομέρεια, ὅτι τὰ φφ. 183-237 περιέχουν τὰ κεφάλαια 250-315, καὶ ὅτι τὸ κεφ. 250 (σν') ἐπιγράφεται: «Νομοκάνονον καὶ ὅτι τῶν ἀρχιερέων ἐδόθη νὰ αὐξάνουν καὶ νὰ ὀλιγοστεύουν τὰ ἐπιτίμια κτλ.»—ἀκριβῶς ὅπως καὶ στὸν κώδικα τῆς Ἐράτουρας (καὶ ἀσφαλῶς καὶ στὰ ἄλλα τοῦ Γκίνου). Ἐπίσης τὸ τελευταῖο (τιε') κεφάλαιο εἶναι τὸ ἴδιο σὲ ὅσα χφφ μπόρεσα νὰ τὸ ἐξακριβώσω («Διαζύγιον τοῦ μὴ ἀποστειλαντος ἐξόδους τῆς γυναικὸς αὐτοῦ»).

Ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ μὲ ἔκαμε νὰ ἐρευνήσω μήπως καὶ ἄλλα χφφ ποὺ παρέχουν τὸν ἴδιο ἀριθμὸ κεφαλαίων εἶναι τυχὸν γραμμένα μὲ τὸ χέρι τοῦ βιβλιογράφου μας. Ὁ Δ. Γκίνης³ ἀναφέρει τέσσαρα συνολικὰ χφφ μὲ 315 κεφάλαια: τὰ *Λαύρας 23*, *Ἰβήρων 299* καὶ *307*, καὶ *Κωσταμονίτου 16*. Τὰ δύο τελευταῖα εἶναι μαρτυρημένα χφφ τοῦ Γκίνου (βλ. παραπ. καὶ Πολίτης σ. 118' ἀρ. 12, 24). Ἐμενεν τὰ ἄλλα δύο: *Λαύρας 23* καὶ *Ἰβήρων 299*. Γιὰ τὸ τελευταῖο ἡ περιγραφή τοῦ Λάμπρου μᾶς δίνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν κεφαλαίων, καὶ ἄλλα ὅμοια στοιχεῖα: κεφ. α' Περὶ κριτοῦ ὅπως νὰ εἶναι⁴ εἰς πάντας συμπαθῆς - κεφ. τιε' Διαζύγιον τοῦ μὴ ἀποστειλαντος κτλ. Προτάσσεται ἐπίσης τὸ Προοίμιο (Τοῖς ἀπανταχοῦ κτλ.) καὶ Πίναξ τῶν κεφαλαίων. Στὸ τέλος τὸ σημείωμα: *Ἐν ἔτει ζοκ' μηνὶ ἰουλίῳ κη'* (= 1612)—ὅπως δηλ. ὑπογράφει (ἢ τελειώνει τὸ βιβλιογρ. του σημείωμα) ὁ Γκίνος. Καὶ προσθέτει ὁ Λάμπρος: «Ταῦτα καὶ μόνον διορῶνται νῦν ἐκ τῆς διασβεσθείσης σημειώσεως τοῦ βιβλιογράφου». Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ χφ τῶν Ἰβήρων ἔχουν φωτογραφηθῆ μερικὰ φύλλα (μόνο) στὸ Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Καὶ ὅπως πιστοποιήσε

1. Πολίτης σ. 118, ἀρ. 9, 12, 24. Τὸν ἀριθμὸ τῶν κεφαλαίων δίνει γιὰ τὸ πρῶτο ὁ P. Canart (βλ. ἐπὶμ. σημ.), γιὰ τὰ ἀγιορειτικὰ ὁ κατάλογος τοῦ Λάμπρου, ἀλλὰ καὶ ὁ Δ. Γκίνης στὸ παλαιὸ του ἄρθρο «Ἡ εἰς "φράσιν κοινήν" παράφρασις τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μαλαζοῦ», *Ἑλληνικά* 8 (1935) 29-47 (εἰδ. σ. 45).

2. *Catalogue* κτλ., 1966 (= *Studi e Testi* 246), σ. 44-47.

3. Ἐ.ἀ. (Ἡ εἰς "φράσιν κοινήν"), σ. 45.

4. μὲν εἶναι Λάμπρος - ἀσφαλῶς λάθος.

χειρόγραφο, αρ. 18 (Βέης σ. 112-114), μιὰ συναγωγή λόγων πανηγυρικῶν τοῦ Ἐφραϊμ τοῦ Σύρου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων πατέρων. Ὁ βιβλιογράφος ὑπογράφει δύο φορές, στὸ φ. 218α καὶ στὸ φ. 225α, σχεδὸν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο χειρόγραφο, καὶ χρονολογεῖ καὶ τις δύο φορές ἐν μηνὶ ἀπριλλ(ίω) 1599 (ἔτσι, μὲ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς).

Μὲ τὰ δύο χφφ καὶ μὲ τὸν βιβλιογράφο ἀσχολήθηκε καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος, στὸν ἴδιο τόμο τῆς *Ἐπετηρίδος τοῦ Πατριάρχου*¹. Ὁ Λάμπρος πρόσεξε τὴ μεγάλη χρονικὴ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὴ γραφὴ τοῦ ἐνὸς κώδικα ἀπὸ τὸν ἄλλον, «διότι μεταξὺ τῆς ἐν ἔτει 1553 γραφῆς τοῦ Θεοδοκαρίου καὶ τοῦ ἔτους 1599 καθ' ὃ ἐγράφη ἡ συλλογὴ τῶν πανηγυρικῶν λόγων, παρῆλθον τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ὅλα ἔτη. Ἄλλ' αὐτὸ (προσθέτει) δὲν εἶναι λόγος ἀποχρῶν, ὅπως ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἕτερος τῶν ἀριθμῶν, καὶ δὴ μᾶλλον ὁ τοῦ ἔτους ,αφλγ' , ἄτε δυσκολώτερον δυναμένων νὰ παρανοηθῶσι τῶν ἀραβικῶν ἀριθμῶν τοῦ 1599, ἐξεγράφη ὑπὸ τοῦ κ. Βέη ἐσφαλμένως. Ἀπ' ἐναντίας δὲ πρέπει μᾶλλον νὰ τάξωμεν καὶ τὸν Δημήτριον Σισίνην μεταξὺ τῶν μακροβίων βιβλιογράφων, περὶ ὧν τινα ἔγραψα ἐν τῷ ἐμῷ καταλόγῳ τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγίου Ὅρους ἐλληνικῶν κωδίκων (Ἐν Κανταβριγία 1900, τόμ. Β', σ. II)»².

Ἄλλὰ οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ Λάμπρου εἶναι πρῶτα πρῶτα λαθασμένοι, ὀφειλόμενοι σὲ ἀβλεψία κατὰ τὴν ἀναγραφὴ τῶν ἀριθμῶν. Γιατὶ ἐνῶ, ἀντιγράφοντας τὸν Βέη, σημειώνει γιὰ τὸ Θεοδοκάριο σωστὰ τὸ ἔτος ,αφλγ' (= 1533), καὶ τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνει καὶ στοὺς συλλογισμοὺς του (βλ. παραπ.), στὴ μεταγραφὴ σὲ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς σημειώνει 1553³, καὶ μὲ βάση τὸ ἔτος αὐτὸ ὑπολογίζει τὴ χρονικὴ ἀπόσταση (1599-1553) σὲ 46 χρόνια. Ἡ ἀπόσταση εἶναι ὁμοίως στὴν πραγματικότητά πολὺ μεγαλύτερη: (1599-1533) 66 χρόνια. Καὶ βιβλιογράφοι ποὺ γράφουν γιὰ 46, ἀκόμα καὶ γιὰ περισσότερα χρόνια δὲν εἶναι σπάνιοι (τὸ «ρεκόρ» τὸ κατέχει, νομίζω, ὁ Γκίνος μὲ 53 χρόνια)· ἀλλὰ ἄνθρωπος ποὺ νὰ γράφει συνεχῶς ἐπὶ 66 χρόνια θὰ ἦταν κάτι πραγματικὰ ἀδιανόητο⁴.

Ἄλλὰ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Δημητρίου Σισίνη, ἂν διαβαστῆ

1. «Συμπληρώματα εἰς τοὺς Ἀθηναίους βιβλιογράφους καὶ κτήτορας κωδίκων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας», *Ἐπετ. Πατριάρχου* 8 (1904) 49-62 (εἰδ. σ. 56-60). Γιὰ τὸν βιβλιογράφο βλ. καὶ Vogel - Gardthausen, *Die griech. Schreiber*, σ. 105.

2. Βλ. τὴ μεθεπόμενη σημείωση.

3. Τὸ λάθος πέρασε καὶ στοὺς Vogel - Gardthausen, ἔ.ἀ.: 1553, 1599. Γιὰ τὸ τελευταῖο, ζητώντας νὰ βροῦν τὴν ἐξήγησιν τῆς μεγάλης χρονικῆς ἀπόστασης, σημειοῦν: «Das Datum wahrscheinlich späterer Eintrag, oder verschrieben?».

4. Ὁ Λάμπρος, ἔ.ἀ., ὡς μακροβιότερον ἀναφέρει τὸν Γκίνο, μὲ 47 χρόνια (1601-1648, ὑπολογίζοντας μόνον τὰ ἀγιορειτικὰ χφφ ποὺ ἤξερε), καὶ ἀμέσως ὕστερα τὸν Εὐφρόσυνο: 30 χρόνια (1553-1583), καὶ τὸν Μπαλασιο (1672-1701). Πρβ. καὶ ὅσα ἔγραψα καὶ ἐγὼ σχετικὰ (Γκίνος, σ. 117, 3) [τὰ 54 χρόνια πρέπει νὰ γίνονιν τώρα 53: 1596-1648 - βλ. παραπ. σ. 163]:

Ν. Α. Βέης¹. Ὁ τοπογραφικός προσδιορισμός ἀπὸ τὸν Βέη μὲ τὸ ἀρχαῖο ὄνομα τοῦ τέως δήμου τῶν Θεραπνῶν γεννᾷ μᾶλλον σύγχυση. Ἡ μονὴ βρίσκεται στὶς Δ. κλιτύες τοῦ Πάρωνα, κοντὰ στὸ χωριὸ Χρύσαφα, σὲ μικρὴ ἀπόσταση, ΒΑ, ἀπὸ τὴ Σπάρτη², ὅπου καὶ ὑπάγεται διοικητικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ. Ἀνάλογη σύγχυση ἔχει δημιουργηθῆ καὶ μὲ τὴ μονὴ τῆς Ζερμπίτσας, πού βρίσκεται κι αὐτὴ στὴν περιοχὴ τῆς Σπάρτης, στὶς ὑπώρειες τοῦ Ταυγέτου, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὸ Ξηροκάμπι. Στὸ *Répertoire* τοῦ Μ. Richard ἡ πρώτη καταγράφεται στὸ ἀρχαῖο (ἀνύπαρκτο σήμερα) ὄνομα Thérarnai (ἀρ. 805), ἡ δευτέρα στὸ ἐπίσης ἀρχαῖο καὶ ἀνύπαρκτο ὄνομα τοῦ τέως δήμου Καρηνείας (Karinia, ἀρ. 462)³. Κανονικὰ καὶ τὰ δύο μοναστήρια πρέπει νὰ καταγραφοῦν στὸ λῆμμα «Σπάρτη», ὅπου ἄλλωστε ἔχουν μεταφερθῆ σήμερα τὰ χφφ καὶ τῶν δύο μοναστηριῶν, στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Μητροπόλεως ἄλλοτε, στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη τῆς πόλεως πρόσφατα⁴.

Εἶχα τὴν εὐκαιρία, σὲ μιὰ σύντομη ἐπίσκεψή μου στὴ Σπάρτη τὸ Πάσχα τοῦ 1972, νὰ μελετήσω τὰ χφφ καὶ τῶν δύο συλλογῶν. Τὸ μικρὸ μου σημείωμα τοῦτο ἀναφέρεται στὸν κώδ. ἀρ. 30 τῆς μονῆς τῶν Ἱγ. Τεσσαράκοντα (Βέης ἔ.ἀ., σ. 119-120). Εἶναι ἓνα Θεοτοκάριο γραμμένον ἀπὸ τὸν Δημήτριον Σισίνιον «ἐκ τὰς χρυσᾶς καὶ λαμπρᾶς Ἀνθήνας», ὅπως γράφει ὁ ἴδιος στὸ μακρὸ ἔμμετρο βιβλιογραφικὸ του σημείωμα (δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Βέη ἔ.ἀ.). Μετὰ τοὺς στίχους ὑπογράφει μὲ μιὰ μονοκονδυλιὰ (βλ. πίν. 7β): *Δημήτριος τλήμων καὶ πάσης ἀρετῆς*⁵ *ξένος | καὶ ρήτωρ Καριονπόλεως, καὶ ἀκολουθεῖ ἡ χρονολογία: Ἐτελειώθη ἔτος τοῦ Χ(ριστο)ῦ ,αφλγ' |||| ἐν μηνὶ μαῖου εἰσα ἕξ. Τέλος καὶ τῷ Θ(ε)ῶ χάρις.*

Παρέθεσα τὴ χρονολογία σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Βέη: ,αφλγ' [1533]. Ἀπὸ τὸν ἴδιο βιβλιογράφον ὑπάρχει στὴν ἴδια συλλογὴ καὶ ἓνα ἄλλο

1. Δημοσιεύτηκε στὴν *Ἐπιτηρίδα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός* 8 (1904) 93-146 (RR 805).

2. Ἡ ἐνδειξὴ λοιπὸν στὸ RR ἔ.ἀ. «entre Sparle et Gheraki» δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀκριβής.

3. Τί χρωστοῦν, ἀλήθεια, οἱ ξένοι νὰ ταλαιπωροῦνται ἄλλοτε μὲ τὴ μανία μας στὴν ὀνομασία τῶν (τέως) δήμων μὲ ἀρχαῖα ὀνόματα, καὶ ἄλλοτε μὲ τὴ σύγχρονη μανία τῆς ἀρχαιολογικῆς μετονομασίας! Πρβ. καὶ τὴ Βίτσα (Vitsa) στὴν Ἡπειρο, πού μεταμορφώθηκε (ἀπὸ ἐμᾶς) σὲ Βῆσσα (Bessa) — βλ. Λ. Πολίτη, *Παλαιογραφικά ἀπὸ τὴν Ἡπειρο*, Θεσσαλονίκη. 1973, σ. 343-44.

4. Τὰ 11 χφφ τῆς μονῆς Ζερμπίτσας ἔχουν περιγραφῆ ἀπὸ τὸν Τ. Α. Γριτσόπουλο, «Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Σπάρτης χειρογράφων κωδίκων καὶ λοιπῶν ἐγγράφων», *Ἀθηνᾶ* 56 (1952) 25-44 (RR 790, στὸ λῆμμα Sparte — ἀλλὰ βλ. Supplément 1, σ. 28 Karinia).

5. Ὁ Βέης: καὶ ... ἀρετῆς.

Ἀντίθετα, τὸ χειρόγραφο 2121 εἶναι μᾶλλον «ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων ἀνθολογία», ὅπως τὸ ὀνομάζει καὶ ὁ συγγραφέας του (φ. 4^v), ὁ ὁποῖος ὅμως παράλληλα τοῦ δίνει καὶ τὸ ὄνομα «φρασάριον» (φ. 86). Ἀποτελεῖται καὶ αὐτὸ ἀπὸ δύο μέρη: τὸ πρῶτο (φφ. 1-56) περιέχει λέξεις καὶ ἐκφράσεις ἀρχαῖες ἢ λόγιες (ἀπὸ Α-Κ) ἐρμηνευόμενες στὴ νεοελληνικὴ. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ὀρισμένες παρεκκλίσεις· παρεμβάλλονται δηλ. καὶ ἐρμηνεύονται λέξεις ἢ ἐκφράσεις νεοελληνικῆς (π.χ. διὰ τὰ φύγη, εὐγάζει δόντια, καταφρονημένος, καθαρίζω τὸ νερόν). Τὸ δεύτερο μέρος (φ. 57 κ.έ.) περιέχει ἀπλῆς νεοελληνικῆς λέξεις ἢ ἐκφράσεις (ἀπὸ Α-Ω) ἐρμηνευόμενες μὲ ἀρχαῖες ἢ λόγιες, ἢ ἀκόμη καὶ μὲ ἀντίστοιχες νεοελληνικῆς. Καὶ ἐδῶ ὑπάρχουν οἱ σχετικῆς παρεκκλίσεις, δηλ., ἀντὶ γὰρ ἀπλῆς νεοελληνικῆς, ἐρμηνεύονται ἀρχαῖες ἢ λόγιες λέξεις καὶ ἐκφράσεις (π.χ. ἄμπελος, ἀνασπῶ, ἀναχωρεῖ τοῦ λιμένος ἢ ναῦς, οἶνος). Γιὰ τὰ γίνη πιδ ἀναλυτικὴ ἢ ἐρμηνεία τῶν λέξεων, πολλῆς φορὸς ὁ συγγραφέας καταχωρίζει καὶ σχετικὰ ἀποσπάσματα ἢ ἀπλῶς φράσεις ἀπὸ διάφορους συγγραφεῖς. Συχνὰ ἄλλωστε, γιὰ περισσότερη σαφήνεια στὴν ἐρμηνεία, παραθέτει δικὰ του παραδείγματα, στὰ ὁποῖα, ὅταν πρόκειται γιὰ πρόσωπο, χρησιμοποιεῖ τὸ ὄνομα Πέτρος, καὶ ὅταν πρόκειται γιὰ τόπο, τὴν πόλη Ἀλεξάνδρεια (π.χ. φ. 41, στὸ λῆμμα ἔχθρα: εἰς ἔχθραν ἦλθον τῷ Πέτρῳ· φ. 153^v, στὸ λῆμμα ἐπιστάτην σε κάμνω: καθίσταμαι ἐπίτροπος Ἀλεξανδρείας). Τὸ γεγονός αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ στὴ σκέψη πὼς ἐνδεχομένως ὁ συγγραφέας νὰ εἶχε κάποιον συγκεκριμένο βιβλίον ὡς ὑπόδειγμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλοῦσε τὰ παραδείγματά του. Στὸ δεύτερο μέρος, ἀνάμεσα στὶς δημώδεις λέξεις, ὑπάρχουν καὶ ἀρκετὲς τουρκικῆς ἢ γενικότερα ξενικῆς προελεύσεως (π.χ. ἀμανάτι, βεζήρης, κιαμουχάς, μασκαράς, μπέης, σαλιβαρώνω, τζελάτης, χαράτζι). Συμβαίνει ἐπίσης πολλῆς λέξεις νὰ μὴν ἐρμηνεύονται καθόλου· πιθανότατα ὅμως ἐπρόκειτο νὰ συμπληρωθοῦν ἀργότερα οἱ ἐρμηνεῖες τους, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀφημένα κενά.

Ὁ γραφέας τῶν δύο χειρογράφων εἶναι ὁ ἴδιος, μὲ ἐξαιρέση τὰ φύλλα 6-22 τοῦ χειρογράφου 2121, πού εἶναι γραμμένα (ἐκτὸς ἀπὸ μερικῆς προσθήκης, γραμμένες ἀπὸ τὸν κοινὸν γραφέα) ἀπὸ δεύτερο χέρι. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι στὸ χειρόγραφο 2121 ὑπάρχουν καὶ μερικὰ διάσπαρτα, πολὺ ἀνορθόγραφα σημειώματα καὶ δοκίμια κονδυλίου, γραμμένα ἀπὸ τρίτο χέρι, ἀγροῦχο. Στὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἔχουμε τὸ ἐξῆς σημείωμα (φ. 4^v, γ¹): καὶ τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις Ἀκακίου ἱεροδιακόνου τοῦ ἐπικληθέντος Προκοπίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Ποιὸς ἀκριβῶς ὅμως ἦταν ὁ Ἀκάκιος, στὸν ὁποῖον ἀνῆκε κάποτε τὸ χειρόγραφο, δὲν μπορέσαμε νὰ ἐξακριβώσουμε. Ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης¹ δίνει τὴν πληροφορία (χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὴν πηγὴ του) πὼς ἀπὸ τὸ 1704 ὡς τὸ 1720 συναντοῦμε διδάσκαλο στὴ Θεσσαλονικὴ τὸν ἱερομόναχο Ἀκάκιο. Πιθανότατα λοι-

1. Τρ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1936, τόμ. 1, σ. 114.

προσεχτικότερα, περιορίζει τὴν τερατώδη αὐτῆ ἔκταση τῶν 66 χρόνων μονάχα σὲ τέσσερα. Γιατὶ ὁ βιβλιογράφος δὲν ἔγραψε ,αφλγ' [1533], ἀλλὰ ,αχγ', δηλ. 1603. Ἀκριβέστερα, μετὰ τὸ ἔτος τῆς χιλιάδας (α), ἔγραψε τὸ ἔτος τῆς ἑκατοντάδας (φ)—συνηθισμένος ἴσως ἀκόμα στὰ ἔτη τοῦ 1500¹—τὸ ἔσβησε ὅμως ἀμέσως καὶ ἔγραψε δίπλα τὸ σωστὸ (χ) καθὼς καὶ τὸ ἔτος τῶν μονάδων (γ). Στὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ καὶ στὴ φωτογραφία (πίν. 7β) φαίνεται καθαρά καὶ ἡ ἀπόξεση καὶ τὸ ἐπόμενο γράμμα, ποὺ εἶναι ἀσφαλῶς χ καὶ ὄχι λ (πρβ., στὸ ἴδιο τὸ σημεῖωμα, τὸ χ στὸ χάρις καὶ τὸ λ στὸ ἐτελειώθη). Τὸ 1603 λοιπόν, τέσσαρα μόλις χρόνια μετὰ τὸ Πανηγυρικὸν τοῦ 1599, ἔγραψε ὁ Δημήτριος Σισίνης καὶ ρήτωρ Καρουπόλεως τὸ Θεοτοκάριον τοῦ κώδ. Ἀγ. Τεσσαράκοντα ἀρ. 30. Καὶ τὸ ὄνομά του πρέπει νὰ διαγραφῆ ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν μακρόβιων βιβλιογράφων.

Θεσσαλονίκη

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ 2121 ΚΑΙ 2151 ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὰ χειρόγραφα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης. Ἔχουν γραφῆ τὸν 18ο αἰώνα (ὁ ἀκριβὴς χρόνος γραφῆς τοῦ πρώτου εἶναι τὸ 1704, σύμφωνα μὲ σημεῖωμα τοῦ βασικοῦ γραφέα του (χ¹), φ. 4^v: 1704 ποσειδεῶνος μεσοῦντος) καὶ ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν «φρασεολογίων» ἢ «φρασαρίων»².

Τὸ χειρόγραφο 2151 περιέχει ἀποσπάσματα χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν συγγραφέων ταξινομημένα κατὰ λήμματα μὲ ἀλφαβητικὴ σειρά, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη (φφ. 1-126 καὶ 127-247^v), ποὺ ἀρχίζουν καὶ τὰ δύο ἀπὸ τὸ Α καὶ τελειώνουν στὸ Ω. Ἐπομένως, σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενό του, μπορούμε ἀσφαλῶς νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε «φρασεολόγιο».

1. Ἡ σημείωση τοῦ ἔτους μὲ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς στὸ ἄλλο χφ (1599) δείχνει ἴσως καὶ ἔλλειψη οικειότητος μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς ἀριθμοὺς.

2. Βλ. ἀνάλογους κώδικες τῆς ἴδιας περιόδου ἐποχῆς: Ἱεροσολυμ. ἀρ. 286, 435, 439· Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου ἀρ. 93, 347· Νέας Συλλογῆς Κεντρικῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων ἀρ. 105 (μεταγενέστερος ἀπὸ τοὺς προηγούμενους) (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Περτρούπολις 1891-1915, τόμ. 1, σσ. 357-8, 424, 425-6· τόμ. 4, σσ. 431 καὶ 322-3· τόμ. 5, σ. 387). Πρβ. ἐπίσης τὸν κώδικα Ἰβήρων 4215 (Λάμπρος) καὶ τοὺς κώδικες τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος 1073 καὶ 1336 (Σακκελίων).

ΔΥΟ ΑΝΩΝΥΜΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΑ
ΣΕ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΙΒΗΡΩΝ

Ὁ Σπυρ. Λάμπρος¹ ἀποδίδει στὸν Μαρίνο Τζάνε Μπουνιαλῆ δύο θρησκευτικὰ ἀλφαβητάρια στὸ χειρόγραφο 732 τῆς μονῆς Ἰβήρων, οἱ ἀρχές τῶν ὁποίων μᾶς θυμίζουν δύο ἀνώνυμα θρησκευτικὰ ἀλφαβητάρια ποὺ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν Ἑλένη Κακουλίδη². Στὸ ἴδιο χειρόγραφο σώζεται καὶ ἡ «Κατάνυξις ὠφελίμου» τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ, τῆς ὁποίας ἐτοιμάζω τὴν ἐκδοση. Ἔτσι εἶχα τὴν εὐκαιρία μὲ τὴν βοήθεια φωτογραφιῶν³ νὰ μελετήσω καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἀλφαβητάρια.

Τὸ πρῶτο, ποὺ ἐπιγράφεται κατὰ τὸ χφ «Κατὰ ἀλφάβητον, εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, διὰ στίχων», ταυτίζεται μὲ τὸν ἀρ. 7 τῆς ἐκδοσης Κακουλίδη (σσ. 30-32 καὶ 86-88) καὶ παρουσιάζει μικρὲς διαφορὲς μόνο σὲ ὀρισμένους στίχους. Τὸ δεῦτερο, μὲ τὸν τίτλο «Ἐτερον κατὰ ἀλφάβητον, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ στίχων», ταυτίζεται μὲ τὸ ἀλφαβητᾶριο ἀρ. 1 (σσ. 17-20 καὶ 79-81) καὶ ἀνήκει στὰ κάλαντα τῶν Χριστουγέννων.

Ἡ Ἑλένη Κακουλίδη, ποὺ ἀσχολήθηκε μόνο μὲ τὰ ἀνώνυμα θρησκευτικὰ ἀλφαβητάρια, καθὼς τὸ δηλώνει στὴν εἰσαγωγή της (σ. 13), δὲν ἔλαβε ὑπόψη της τὸ χειρόγραφο τῆς μονῆς Ἰβήρων, ἀφοῦ τὰ δύο αὐτὰ ἀλφαβητάρια ἐμφανίζονται στὸν κατάλογο τοῦ Λάμπρου ὡς ἐπώνυμα. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσω ὅτι κανένα στοιχεῖο στὸ χειρόγραφο τὸ ἴδιο δὲν δηλώνει ὅτι τὰ ἀλφαβητάρια αὐτὰ εἶναι ποιήματα τοῦ Μπουνιαλῆ. Τὸν Λάμπρο τὸν παρέσυρε νὰ τ' ἀποδώσῃ σ' αὐτὸν τὸ γεγονὸς ὅτι πρὶν ἀπὸ τὰ ἀλφαβητάρια ὑπάρχει στὸ χφ ἡ «Κατάνυξις ὠφελίμου» τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ.

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, τὸ χειρόγραφο τῆς μονῆς Ἰβήρων ἀνήκει στὸν 17ο αἰώνα, πρέπει μάλιστα νὰ χρονολογηθῇ μετὰ τὸ 1684, χρονολογία τῆς πρώτης ἐκδοσης τῆς «Κατανύξεως ὠφελίμου», γιατί πιστεύω ὅτι τὸ κείμενο τοῦ χφ εἶναι ἀντιγραμμένο ἀπὸ τὴν ἐκδοση. Καθὼς παρατηρεῖ ἡ Κακουλίδη⁴, τὸ παλαιότερο χειρόγραφο ποὺ μᾶς παραδίδει τὸ πρῶτο ἀλφαβητᾶριο (ἀρ. 7 στὴν ἐκδόσή της) εἶναι τὸ *Λαύρας Κ 22*, ποὺ χρονολογεῖται στὰ 1697· τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ἴσως μόνο λίγο προγενέστερο, εἶναι ἀκριβῶς καὶ τὸ χφ τῶν Ἰβήρων. Στὴν ἐκ-

1. Σπυρ. Λάμπρου, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων*, τ. 2, Cambridge 1900, σ. 541.

2. Ἑλένης Δ. Κακουλίδη, *Νεοελληνικὰ θρησκευτικὰ ἀλφαβητάρια*, Θεσσαλονίκη 1964 (ΕΦΠΘ, Παράρτημα ἀρ. 9).

3. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο κ. Σ. Καδᾶ ποὺ μὲ τόση προθυμία μοῦ φωτογράφησε τίς σελίδες τοῦ χειρογράφου.

4. Ὁ.π., σ. 31.

πὸν νὰ πρόκειται γι' αὐτὸν τὸν Ἀκάκιο, τὸν κτήτορα τοῦ χειρογράφου. Τὴν πληροφορία αὐτὴ τοῦ Εὐαγγελίδη δὲν μπορέσαμε ὥστόσο νὰ τὴ διασταυρώσουμε ἀπὸ ἄλλοῦ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, στὸ ἴδιο χειρόγραφο προτάσσεται προοίμιο τοῦ συγγραφέα (φ. 4-4^v, χ¹), στὸ ὁποῖο αὐτὸς ἐξηγεῖ γιὰ ποιὸς λόγους συνέταξε τὴν «ἀνθολογία» του. Ἐκεῖ ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ἀσχολήθηκε με «τὴν ὑψηλοτάτην θεολογίαν» («ἐν τῷ τῶν Γραικῶν φροντιστηρίῳ»). Ἡ πρώτη μας σκέψη ἦταν νὰ ἀναζητήσουμε νὰ βροῦμε ποιὸ σχολεῖο ἔννοεῖ ὁ συγγραφέας με τὴ φράση «τὸ τῶν Γραικῶν φροντιστήριον». Τοῦτο θὰ μᾶς βοηθοῦσε ἴσως νὰ συγκεντρώσουμε περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸν συγγραφέα ἢ καὶ γιὰ τὸν κτήτορα τοῦ χειρογράφου. Διαπιστώσαμε ὥστόσο πὼς ἓνα μεγάλο ἀπόσπασμα τοῦ παραπάνω προοιμίου (τὸ ὁποῖο περιέχει καὶ τὴν ἀναφορὰ στὸ «τῶν Γραικῶν φροντιστήριον») εἶναι ἀπόλυτα ὅμοιο με τὸν πρόλογο ἑνὸς φρασεολογίου τῆς Πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων¹. Ἐνδεχομένως λοιπὸν νὰ πρόκειται γιὰ ἀπλὴ ἀναγραφὴ μιᾶς τυποποιημένης μορφῆς προοιμίου.

Τὰ πολλὰ ὀρθογραφικὰ λάθη καὶ τὰ ἀφημένα κενὰ στὰ χειρόγραφα 2121 καὶ 2151 μᾶς ὀδηγοῦν στὴ σκέψη πὼς γραφέας τῶν χειρογράφων πρέπει νὰ ἦταν κάποιος μαθητὴς καὶ ἔχι ὁ ἴδιος ὁ συμπιλητὴς. Τὸ χειρόγραφο 2121 μάλιστα πρέπει νὰ γράφτηκε ἀπὸ δύο μαθητές, γιὰτὶ διακρίνονται βασικὰ δύο τρόποι γραφῆς.

Στὸ χειρόγραφο 2121 ὑπάρχει ἓνα σημείωμα (φ. 532^v: *ἐκὴνος ὁποῦ ποθη να μάθη φιλοσοφικὰ προέτη να παγένη εἰς το ἅγιο(ν) ὄρος ἐκη εἶναι η διδάσκαλι ἐκη εἶνὲ καὶ ἡ φιλόσοφοι αὐτοῦ προέτη τάξι κτλ.*), γραμμένο ἀπὸ τὸν τρίτο γραφέα, τὸν ἀγροῖκο, ὁ ὁποῖος, ὅπως φαίνεται, εἶναι μεταγενέστερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο. Τὸ σημείωμα εἶναι ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν ἀκτινοβολία καὶ τὴ φήμη ποῦ εἶχε στοὺς συγχρόνους τῆς ἡ Ἀθωνιάδα Σχολή, καὶ παράλληλα ὑποδηλώνει ἴσως κάποια σχέση τοῦ γραφέα με αὐτὴν· εἶναι πιθανὸ, δηλαδή, νὰ φοίτησε ὁ ἴδιος κάποτε ἐκεῖ καὶ νὰ ἐκφράζη στὸ σημείωμά του τὴν προσωπικὴ του γνώμη.

¹Αθήνα

ΦΩΤΕΙΝΗ ΤΑΣΙΟΥ

1. Ἱεροσολυμ. ἀρ. 439 (Α. Παπαδοπούλου - Κερκαμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 1, σσ. 425-6).

Βάτον σὲ εἶδε Μωυσῆς καὶ πλάκα γεγραμμένη·
 μὲ τὸ δακτύλι τοῦ Θεοῦ εἶσαι ζωγραφισμένη. 5
 Γραμματοφόροι, λαϊκοί, γυναῖκες καὶ παιδιά
 τὸ ὄνομά σου προσκυνοῦν μὲ καθαρὰν καρδίᾳ.
 Δῶσ' με, ἀγνή, τὴν χάριν σου τὸν ὕμνον σου νὰ ψάλω, φ. 138^r
 ...? πολυύμνητε τῷ Γαβριήλ τὸ χαῖρε
 Ἐσὺ ἔσαι ἡ βασίλισσα ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων, 10
 ἐσὺ ἔσαι ἠλιόμορφη καὶ δόξα τῶν παρθένων.
 Ζάχαρη εἶσαι, δέσποινα, στὸ στόμα ποῦ σὲ ψάλλει
 καὶ στὴν καρδίαν γλυκασμός, ὅλο χαρὰ μεγάλη.
 Ἦθελα νὰ ἔχω μάθημα νὰ ψάλω καθὼς θέλω,
 καὶ γλυκομέλωδον φωνήν, ν' ἀρέσω τὴν παρθένον. 15
 Θύγατερ τοῦ Ἰωακείμ καὶ Ἄννης εἶσαι κόρη·
 καλότυχον τὸ γένος σου καὶ οἱ προπάτορές σου.
 Ἴ [ἱερ. Ἡ] δόξα καὶ τὸ καύχημα ὅλης τῆς οἰκουμένης φ. 138^v
 ἐσὺ ἔσαι, Παναγία μου, κ' ἐσὺ νὰ μᾶς ποιμαίνης,
 Καὶ δῶσ' φωνὲς ψαλμωδικὰς εὐχαριστεῖν σοι, κόρη, 20
 καὶ μεγαλύνειν διὰ σοῦ τὸν πλάστην καὶ Θεόν μου.
 Λάβετε λύρα καὶ ψαλμῶν πνευματικὴν κιθάρα,
 μεγαλοφώνως ἄσατε Κυρίου τὴν μητέρα.
 Μαρία καθαρότατε, πολλὰ παρακαλῶ σε,
 τὰ πάθη μου ἐξάλειψον, ἵνα εὐχαριστῶ σε. 25
 Νύμφην σὲ ὀνομάζομεν, μητέρα καὶ παρθένος
 καὶ κλίνην χρυσοπλούμιστον, τοῦ βασιλέως θρόνος.
 Ξένοι καὶ ναῦτες, γεωργοί, δοῦλοι, πρᾶυματευτάδες, φ. 139^r
 τὴν Παναγίαν ψάλλετε, λαϊκοὶ καὶ παπάδες,
 Ὅτι αὐτοὶ ποῦ τραγουδοῦν καὶ παίζουν καὶ χορεύουν 30
 παγαίνουν εἰς τὴν κόλασιν παντοσινὰ νὰ κλαίγουν.
 Παρακαλῶ σας, ἄνθρωποι, γυναῖκες καὶ κορίτσια,
 ὅπου σᾶς ἔδωκεν ὁ Θεὸς μελωδικὴν φωνίτσα.
 Ρόδον εἶσαι ἀμάραντον, παρθένε Παναγία,
 στὴν θλίψιν μου, βασίλισσα, σὲ ἔχω παρηγορία. 35
 Σὺ τὸν Χριστὸν ἐγέννησας, παρθενομήτορ κόρη,
 καὶ γάλα τὸν ἐθήλασες, θαῦμα ν' ἀκούσουν ὅλοι.

9 ἄμετρος στίχος || 10 τῶν ἀγγέλων || 12 τὸ στόμα || 14 νὰ ἔχω: νάλο χφ || 15 γλυκομέλωνδον
 17 τοῦ γένος σου || 36 τοῦ Χριστοῦ || παρθένη μήτηρ || 37 νὰ κούσουν

Τὸν βασιλέα καὶ Χριστὸν εἶχες στήν ἀγκαλιά σου· φ. 139^v
καλότυχοι ὁποῦ ἀξιοθοῦν νὰ ἔλθουνε σιμά σου
Ἵλιοχρυσοπλούμιστον [γρ. Ἑλ...] παλάτιον τοῦ Λόγου, 40
καὶ κλίνη πορφυρόστρωτε, ὦ δέσποινα τοῦ κόσμου,
Φωνάζω καὶ παρακαλῶ, κυρία μου Παναγία,
νὰ μὲ λυτρώνης πάντοτε ἀπὸ τὴν ἁμαρτία.
Χαριτωμένον ὄνομα καὶ ὑπερευλογημένον,
κυβέρνησον τὸν κόσμον σου κ' ἐμένα τὸν καημένον. 45
Ψάλλοντες νὰ ὑμνήσωμεν τὴν δέσποιναν τοῦ κόσμου,
τὴν πλατυτέραν οὐρανῶν, ἐλπίδα τῶν ἀνθρώπων.
ἽΩ δέσποινα τοῦ οὐρανοῦ, τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης, φ. 140^v
ἀρχιερέων καύχημα, τῆς ἐκκλησίας πάσης.

Β'

*Ἔτερον κατὰ ἀλφάβητον, τοῦ Κυρίου ἡμῶν
Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ στίχων.* φ. 140^r

Ἄναρχος Θεὸς καταβέβηκεν
καὶ ἐν τῇ παρθένῳ κατώκησεν.
Βασιλεὺς τῶν ὄλων καὶ Κύριος
ἦλθε τὸν Ἀδὰμ ἀναπλάσασθαι.
Γηγενεῖς σκιρτᾶτε καὶ χαίρεσθε, 5
τάξεις τῶν ἀγγέλων εὐφραίνεσθε.
Δεῦτε ἐν σπηλαίῳ κατίδωμεν
κείμενον ἐν φάτνῃ τὸν Κύριον.
Ἐξ ἀνατολῶν μάγοι ἐρχονται,
δῶρα προσκομίζουσιν ἄξια. φ. 141^v
Ζητοῦν ἀκριβῶς ἵνα μάθωσιν,
ποῖος βασιλεὺς μέλλει τίκτεσθαι.
Ἡ ἀστήρ τοὺς μάγους ἐμήνυσεν,
ἄνω τοῦ σπηλαίου ὠδήγησεν.
Θεὸς φοβερός, προαιώνιος 15
τίκτεται ἐκ κόρης Θεόπαιδος.

38 εἶχες διόρθωσα: ἄρχαι χφ || 39 ἔλθουν || 42 κυρία μου καὶ δέσποινα || 43 ἁμαρτίαν || 47
τῶν οὐρανῶν || 49 πάσης: διόρθωσε χ' ἀπὸ πάντων.
2 παρθένου || 3 καὶ Κύριος: Κύριος χφ || 11 ζητοῦσιν

στοῦ» (φδὴ ε' 66-68) τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ¹:

*Προσενωπίω σοι ὄραι
ὑπεκλίθησαν φῶς γὰρ
καὶ πρὸ ποδῶν ὑψίδρομον σέλας, Χριστέ ...*

Σέλας λοιπὸν καὶ ὄχι πέλας.

3. α' δημ. 669, β': 'Αλλ' ὅσον καὶ ἂν κοιλοπονοῦν, ὅσον καὶ ἂν καταπονοῦνται οἱ ἄνθρωποι διὰ τὰ κατασκευάζωσι «τείχη τριτογενῆ», ἢ θάλασσα θὰ καταφάγη μίαν ἡμέραν κτλ. 'Ο Βαλέτας 505 (ἀκολουθώντας τὸν Φέξη 7): «τείχη τριτογενῆ». Οἱ ἄλλες ἐκδόσεις, ἐκτὸς ἀπὸ τοῦ Μαργῆ, ἀκολουθοῦν τὴν α' δημοσίευσ. 'Η φράση «τείχη τριτογενῆ» παρουσιάζει δυσκολίες. 'Ο Παπαδιαμάντης τὴν ἔχει σὲ εἰσαγωγικά, γιατί εἶναι παρμένη ἀπὸ τὸν 'Ηρόδοτο. 'Αλλά ἐκεῖ (H, 141) γράφεται: *τείχος Τριτογενεῖ ξύλινον διδοῖ εὐρύοπα Ζεὺς*. Εἶναι ὁ γνωστὸς ἔμμετρος χρησμός τοῦ Δελφικοῦ μαντείου στοὺς 'Αθηναίους, ὅταν γινόταν ἡ εἰσβολὴ τοῦ Ξέρξη. Τὸ *Τριτογενεῖ* σημαίνει «τῆ 'Αθηνᾶ» καὶ φυσικά δὲν εἶναι ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς τοῦ *τείχος*, ἀλλὰ ἀντικείμενο (ἢ δοτικὴ χαρακτηριστικὴ) τοῦ *διδοῖ*. Τὸ πρόβλημα τώρα εἶναι: ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε «τείχη Τριτογενεῖ», ὅπως θὰ ἦταν τὸ σωστό, ἢ «τείχη τριτογενῆ», μ' ἓνα εἶδος ὑπαλλαγῆς; (Στὴ δεύτερη περίπτωση θὰ θεώρησε γιὰ πρῶτο συνθετικὸ τῆς λέξης τὸ *Τρίτων*, ὄνομα τοῦ μυθολογικοῦ θαλάσσιου θεοῦ). Τεῖνω γὰρ δεχθῶ τὴν πρώτη ἐκδοχή: τὸ *τριτογενῆ* μοῦ δίνει τὴν ἐντύπωση πὼς ἔχομε ἐπέμβαση τοῦ τυπογράφου ἢ τοῦ διορθωτῆ.

4. α' δημ. 669, β': «'Εν πνεύματι βιαίῳ συντρούφας πλοῖα Θαρσεύς». Παρόμοια ὅλες οἱ ἐκδόσεις. Τὸ σωστό: 'Εν πνεύματι βιαίῳ συντρούφΕΙΣ πλοῖα ΘαρΣΙΣ, ἔπου τὸ Θαρσίς γενικὴ ἄκλιτου ὀνόματος. Τὴν παραπομπὴ στὸ Ψαλτήρι² τὴν ὀφείλω στὸν πατέρα μου.

5. α' δημ. 670, α': *τοὺς πράγγες*. 'Ετσι ὅλες οἱ ἐκδόσεις. Τὸ σωστό εἶναι *τὶς πράγγες*. 'Η λ. ἀθησαύριστη στὰ λεξικά Δημητράκου, Σταματάκου, Πρωίας, Ἀντιλεξικόν, Ἑτυμολογικὸ Ἀνδριώτη, ἀλλὰ εἶναι φανερὸ πὼς εἶναι γένους θηλυκοῦ. 'Αλλωστε στοὺς «Χαλασοχώρηδες» (Βαλέτας Β' 14) γράφεται σωστά.

6. α' δημ. 670, α': ὁ μάστρο-Μεθινός, β' στήλη: τοῦ Μαθινοῦ. 'Ο Φέξης 8: ὁ μάστρο-Μεθινός, τοῦ Μεθινοῦ. Οἱ ἄλλοι ἀντιγράφουν τὸν Φέξη. Καὶ

1. Βλ. W. Christ - M. Paranikas, *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*: Λιψία, Teubner, 1871 [= Georg Olms Hildesheim, 1963], σ. 178 (συντομογραφία: Christ - Paranikas).

2. Ψαλμοί, ΜΖ' (ΜΗ.) 8.

1. Πλεξάνου Παπαδιαμάντη, Βασιλεὺς σὲ τὰς ἄνω, εἰσαγωγή καὶ ἐπιμέλεια Λίνου Πολίτη, Ἐκδόσεις Γαλαξία, Ἀθήνα 1968. (Συντομογραφία: Πολίτης).

Α'. Τὰ ρόδι' ἀκρογιάλια

Χρησιμοποιήθηκε ἡ πρώτη δημοσίευση¹ καὶ οἱ ἐκδόσεις Γ. Φέξη, Γ. Βαλέτα, Σεφερλῆ, Μαρή, Ἑταιρείας Ἑλληνικῶν Ἐκδόσεων, καὶ Φυτράκη - Κουτσουμποῦ².

1. α' δημ. 669, στήλη α': αὐτόματΑΙ ἦξαν πύλαι οὐρανοῦ, ἃς ἔχουν ὄραι· Φέξης 6: αὐτόματΟΙ κτλ. Ὁ Βαλέτας 504 καὶ ὁ Μαρή 8 ἀκολουθοῦν τὸν Φέξη, ὁ Σεφερλῆς 160, ὁ Περάνθης 576, ὁ Φυτράκης 146 τὴν α' δημοσίευση. Εἶναι περίεργο ὅτι τὸ ἔχουν, σ' ἓνα στίχο πού φωνάζει ἀπὸ μακριὰ γιὰ τὴν προέλευσή του, δὲν παραξένεψε κανέναν ἐκδότη. Βρίσκεται δυὸ φορές στὸν Ὅμηρο, στὸ Ε 749 καὶ Θ 393:

Αὐτόμαται δὲ πύλαι μύκον οὐρανοῦ, ἃς ἔχον ὄραι.

Τὸ νεοελληνικὸ λοιπὸν ἔχουν δὲν εἶναι λάθος τοῦ Παπαδιαμάντη ἀλλὰ τοῦ τυπογράφου, πού ἴσως θεληματικὰ «διόρθωσε» τὸν ὁμηρικὸ παρατατικὸ ἔχον. Ὑπάρχει ὅμως καὶ τὸ ἦξαν. Ὁ Παπαδιαμάντης γράφει ἀπὸ μνήμης τὸ στίχο, ὅπως δείχνει καὶ ἡ σειρά τῶν λέξεων, καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ πὼς ἡ ἀντικατάσταση τοῦ μύκον μὲ τὸ ἦξαν εἶναι μνημονικὸ λάθος, ἐκτὸς ἂν πρόκειται γιὰ ἐκούσια ἀπλοποίηση *lectoris gratia*. Ἔτσι ἢ ἀλλιῶς πάλι ἔχουμε τυπογραφικὸ λάθος, ἀφοῦ τὸ ἦξαν δὲν εἶναι τοῦ οἴγω. Εἰκάζω πὼς ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε τουλάχιστο οἶξαν, πού πάλι δὲν εἶναι ὁμηρικὸ, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε παρέχει νόημα.

2. α' δημ. 669, α': «Προσενωπίω σοι ὄραι, ὑπεκλίθησαν φῶς γάρ, καὶ πρὸ ποδῶν ὑπίδρομον πέλας, Χριστέ ...». Ὁ Φέξης 6 βελτιώνει μόνον τὴν στίξη ἀφαιρώντας τὰ κόμματα μετὰ τις λέξεις ὄραι καὶ γάρ. Οἱ ἄλλες ἐκδόσεις τὸν ἀκολουθοῦν. Οἱ στίχοι ἀνήκουν στὸν «Κανόνα εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Χρι-

1. Περιοδικὸν *Νέα Ζωή*, Ἀλεξάνδρεια, Νοέμβριος 1907 - Ἰούνιος 1908 (Συντομογρ.: α' δημ.).

2. Λογοτεχνικὴ βιβλιοθήκη Φέξη, Α. Παπαδιαμάντη, *Τὰ ρόδινα ἀκρογιάλια*, Κοινωνικὸν μυθιστόρημα, ἐν Ἀθήναις 1913 (συντομογραφία: Φέξης). - *Τὰ ἅπαντα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη*, ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτα, τόμος Γ', Ἀθηναϊκὰ Ἐκδόσεις Ἡρακλῆς Γ. Σακαλῆς [= Δ. Δημητράκου, 1954] (συντομογρ.: Βαλέτας). - Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Ἄπαντα τὰ μέχρι τοῦ θανάτου του δημοσιευθέντα*, πρόλογος Στράτη Μυριβήλη, ἐπιμέλεια Ἐνης Βέη - Σεφερλῆ, Εἰκονογράφηση Γιάνη (sic) Βαλαβανίδη. Τόμος τρίτος, ἐκδοτικὸς οἶκος «Σεφερλῆς» (χ.χ.) (συντομογραφία: Σεφερλῆς). - Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη, *Τὰ ρόδινα ἀκρογιάλια καὶ ἄλλα διηγήματα*, Ἐκδόσεις Μαρή, Ἀθήνα 1961 (συντομογραφία: Μαρή). - Ἐπιμέλεια: Μιχ. Περάνθη, *Παπαδιαμάντη Ἄπαντα*. Τόμος δεύτερος, Ἑταιρεία Ἑλληνικῶν Ἐκδόσεων, Ἀθήναι (χ.χ.) (συντομογραφία: Περάνθης). - Α. Παπαδιαμάντη *Ἄπαντα*, εἰκονογράφηση Π. Βαλασάκη. Τόμος Β', «Ἰδανικὴ βιβλιοθήκη», ἐκδόσεις Φυτράκη - Κουτσουμποῦ, Ἀθήνα 1966 (συντομογραφία: Φυτράκης).

11. α' δημ. 721, α': *Κρονώματα παλιά, κι άμαρτίες*. Φέξης 33: *Κρονώματα, παλιές άμαρτίες*. Σεφερλής 182: *Κρονώματα, παλιά, άμαρτίες*. 'Ο Βαλέτας και ό Μαρχής άκολουθοϋν τόν Φέξη. Οι άλλοι τόν Σεφερλή. Μήπως πρέπει νά διακινδυνεύσουμε: *Κρόματα παλιά κι άμαρτίες*;

12. α' δημ. 766, β': *ό άδραναύτης Παναγιώτης ό "Αλλαξης*. 'Ο Φέξης 43 (Βαλέτας 540, Μαρχής 52): *ό πεζοναύτης*. Οι άλλοι επαναλαμβάνουν τήν άνύπαρκτη λέξη τής α' δημοσίευσης. Τό πεζοναύτης είναι προσπάθεια νά σωθῆ τό β' συνθετικό τοϋ άρρητου άδραναύτης. Τά πράγματα είναι άπλά, γιατί παρακάτω ό Παπαδιαμάντης (α' δημ. 782, β', Βαλέτας 547) γράφει: *'Ο Παναγιώτης ό "Αλλαξης, ό δραγάτης*. 'Ο Καθηγητής Λ. Πολίτης, στόν όποϊον είχα ανακοινώσει τήν παρανάγνωση, μου ύποδεικνύει μήπως στό χφ τοϋ Παπαδιαμάντη θά ύπῆρχε διαλεκτικός τύπος *άδραγάτης*, πού παρατυπώθηκε σέ *άδραναύτης*. Καί πραγματικά ό Παπαδιαμάντης χρησιμοποιοεῖ τόν τύπο *άδραγάτης* στό ἴδιο μάλιστα διήγημα (722, β' - Βαλέτας 533), αλλά σέ διάλογο χωρικών. Παντοϋ άλλοϋ μεταχειρίζεται τόν τύπο *δραγάτης* ἢ *άγροφύλαξ*. (Καί τό δεύτερο γίνεται στό στόμα τής ἴδιας χωρικής *άγροφύλακοι*). 'Ωστόσο ἡ ἔλλειψη τοϋ άρχικοϋ α ἀναπληρώνεται άπό τό άρθρο ό—κι ἔτσι ό τυπογράφος ἔχει τά ελαφρυντικά του.

13. α' δημ. 782, α': *ό γέρο-Ταντός*. Τό ἴδιο και ὅλοι οι άλλοι, αλλά τό ὄνομα είναι συχνότατο στόν Παπαδιαμάντη¹: *Νταντός*. Καί ό Ρήγγας Γ' 239: *ού dadός*.

14. α' 840, β': *'Εγώ έδυσχέρανα μεγάλως άπό τήν άποτροπίασιν ταύτην τής όμιλίας*. "Ολες οι έκδόσεις *άποτροπίασιν* πλήν, έντελῶς *άπροσδόκητα*, τοϋ Φυτράκη, πού ἔχει τό σωστό *ύποτροπίασιν*. 'Η άποκατάσταση όφείλεται προφανῶς στό διορθωτή τῶν τυπογραφικῶν δοκιμιῶν.

Β'. 'Η Ντελησυφέρω

"Ελαβα ύπόψη μου τήν α' δημοσίευση² και τις έκδόσεις Βαλέτα (Α'), Σεφερλή (Γ'), Περάνθη (Β') και Φυτράκη (Β').

1. α' δημ.: *όλα τά μέρη τής άκολουθίας, τροπάρια, ψαλμούς, αιτήσεις, έκφωνήσεωσ*. 'Ο Βαλέτας 230-231 και οι άλλοι: *όλα τά μέρη τής άκολουθίας, τροπάρια, ψαλμούς, αιτήσεις έκφωνήσεως*. 'Η διαγραφή τοϋ κόμματος μετά τή λ. *αιτήσεις*, πού μετατρέπει τή γενική έκφωνήσεως σέ έτερόπτωτο προσδιορισμό τής προηγούμενης λέξης (γεν. άντικειμενική), φαινομενικά μόνο λύνει τó πρόβλημα. Τό κόμμα πρέπει νά μείνη, και ἡ γενική νά μεταβληθῆ σέ αίτια-

1. Καί στά *Ρόδι*' άχρογιάλια, passim.

2. 'Εφημ. *Μεταρροθμισις*, 25 Δεκ. 1904.

ὁ Γ. Ρήγας¹ καὶ ὁ Παπαδιαμάντης ἄλλοῦ δείχνουν πὼς τὸ σωστὸ εἶναι μόνον τὸ *Μαθινός*.

7. α' δημ. 672, α': τῆς *Χαραφίλτζας*, τοῦ *κεντρικοῦ βουνοῦ* ... Ὁ Φέξης 11: *Χεραφίλτζας*. Ὁ Βαλέτας 509 (καὶ Γλωσσάρι) τὸν ἀκολουθεῖ, ὡς συνήθως. Οἱ ἄλλες ἐκδόσεις—πλὴν τοῦ Μαρκῆ, ποὺ ἀντιγράφει τὸν Βαλέτα—συμφωνοῦν μὲ τὴν α' δημοσίευση. Τὸ ὀρθό: *Καραφίλτζας*. Τὸ ἐπιβεβαιώνει ὁ Γ. Ρήγας² καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παπαδιαμάντης³ ἄλλοῦ. Δὲς καὶ τὸ χάρτη στὸν Πολίτη.

8. α' δημ. 693, α': *φαγοπόδαρο* (μὲ πλάγια στοιχεῖα). Τὸ ἴδιο καὶ ὅλες οἱ ἄλλες ἐκδόσεις. Ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε *φουγοπόδαρο*. Ὁ Ρήγας Δ' 7 μᾶς πληροφορεῖ πὼς *φουγουπόδαρο* (μὲ τὴ σκιαθίτικη προφορά) εἶναι τὰ δυὸ κάτω πτερύγια τῆς παραστιᾶς, ποὺ τὸ ἐπάνω τῆς μέρος ὀνομάζεται *φουγοῦ*.

9. α' δημ. 715, β'-716, α': *Ἐβάλαμε ρεφενέ, ἐγὼ κ' ἐκεῖνος, κ' ἐπροσφέρουμε τὸ γεῦμα εἰς τοὺς δύο Γάλλους. Ὅταν ἐβγάλαμε ν' ἀποπληρώσουμε τὰ πιστά, ἔτυχ' ἐκεῖνος νὰ δώσῃ τρία σολδιά παραπάνω ... Ὅλες οἱ ἐκδόσεις ἀντὶ πιστὰ ἔχουν πιστά. Ἡ δευτέρα γραφὴ ἐλκυστικώτατη. Ὡστόσο *lectio difficilis potior*, μᾶς ἐμάθαιναν ἕναν καιρό. Αἰσθάνομαι τὸν πειρασμὸ νὰ κρατήσω τὸ πιστὰ τῆς α' δημοσίευσης, ἀφοῦ γίνεται λόγος γιὰ ρεφενέ, ποὺ εἶναι ἕνα εἶδος συμφωνίας. Ἀλλὰ καὶ τὸ πιστὰ (δὲς πρόχειρα ὁποιοδήποτε λεξικὸ τῆς Ἀρχαίας) σημαίνει *συμφωνία*. Ἄν προσθέσουμε τώρα σὲ αὐτὰ ὅτι ὁ ἀφηγητὴς εἶναι λόγιος καὶ οἱ ἀναφορὲς του στοὺς ἀρχαίους καὶ ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς συχνές, καὶ ἂν λάβουμε ὑπόψιν μας ὅτι ἀφηγεῖται τὸ περιστατικό, γιὰ νὰ δείξῃ τὴν ἐθελαικρίβεια τοῦ Ἀγάλλου, ποὺ ὕστερ' ἀπὸ ἕξι ἐφτά χρόνια ζητοῦσε τὰ δυὸ τρία σολδιά ποὺ ἔδωσε παραπάνω, ὥστε ὁ ρεφενὲς νὰ εἶναι δίκαιος, θὰ εἶναι λίγο δύσκολο ν' ἀπορρίψουμε τὴ γραφὴ πιστά.*

10. α' δημ. 718, α': *Ἴσως ἢ Κούμπω, ἢ Μπαρχίτσα, ἢ Τζινέλαινα ἢ Καντηλανάφτισσα*. Ὁ Φέξης 26—ποὺ τὸν ἀκολουθοῦν ὅλοι—στίζει: *Ἴσως ἢ Κούμπω, ἢ Μπαρχίτσα, ἢ Τζινέλαινα, ἢ Καντηλανάφτισσα*. Μὲ τὴ στίξη τῆς α' δημοσίευσης ἔχουμε τρία πρόσωπα. Ὁ Φέξης καὶ οἱ ἄλλοι τ' ἀνεβάζουν σὲ τέσσερα. Εἶναι δύο: Ἡ Κούμπω ἢ Μπαρχίτσα καὶ ἡ Τζινέλαινα ἢ Καντηλανάφτισσα. Ὅπως τὸ *Καντηλανάφτισσα* εἶναι παραγκώμι τῆς Τζινέλαινας, ἔτσι καὶ τὸ *Μπαρχίτσα* τῆς Κούμπως. Ὁ Ρήγας (Γ' 239: *βαρχίτσα*) τὸ κατατάσσει στὰ «παρωνύμια ἐξ ἀγνώστου προελεύσεως». Ὁ Α. Φλ. Κατσουρὸς⁴ δὲν τὸ ἀναφέρει.

1. Γεωργίου Α. Ρήγα, *Σκιαθίου λαϊκὸς πολιτισμὸς*, Παράρτημα Ἑλληνικῶν, τεῦχος Γ', Θεσσαλονίκη 1968, σ. 223 καὶ, κυρίως, 235 (συντομογραφία: Ρήγας).

2. Ρήγας Γ' 246: *Καραφιλτζανάκας*.

3. Βαλέτας Ε' 47: *Καραφιλτζανάκας*.

4. Α. Φλ. Κατσουροῦ, «Σκιαθιτῶν παρεγκώμια στὰ διηγήματα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη», *Λαογραφία* 29 (1974) 19-70.

θισμένες ἔχει ἐκπέσει τὸ ρῆμα εἶναι. Γράφω καὶ στίζω: *Δὲ μ' ἴες, σὲ τί εἶμα-
στε καλύτερες ἡμεῖς ἀπὸ τίς κουκουβάγιες, ὅπου (εἶναι) καθισμένες ἀπάνω
στὰ Κοτρώνια; (καὶ ἔδειξε τὸν πετρώδη λόφον κατέναντι, ὅπου ἄνωθεν ὑφοῦτο
ἡ σελήγη)*: σ' αὐτὸ μόνο κτλ.

2. α' δημ.: ἀνασφαγγωμένη. Τὸ ἴδιο ὅλοι οἱ ἄλλοι. Τὸν σωστὸ τύπο ἀνα-
σφουγγωμένη (ποὺ σημαίνει «ἀνασκουμπωμένη») ὑποδεικνύει ὁ Ρήγας (Γ'
271: ἀνασφουγγώνουμι).

3. α' δημ., στὸ τέλος: *σὰν ν' ἀνεμίζοντ' ἄρμενα καὶ νὰ τριῖζον τὰ πινά.*
Ὁ Βαλέτας, παρασέρνοντας καὶ τοὺς ἄλλους, διορθώνει: *τὰ πανιά.* Ὁστόσο
πινά σημαίνει «ἀκροκέραια», καὶ ὁ Παπαδιαμάντης ξέρεи τί κάνει. Ἄλλωστε
ὁ Ρήγας¹ (ποὺ τὴ γράφει: *πινά*) βεβαιώνει τὴ χρῆση τῆς λέξης ἀπὸ τοὺς ναυ-
τικὸς τοῦ νησιοῦ του.

Χαλκίδα

N. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

AMMONIUS 162

Ammonius, De adfinium vocabulorum differentia 162 (éd. K. K. Niekau, p. 40): *ἐκάτερος καὶ ἕκαστος διαφέρει. ἐκάτερος μὲν γὰρ ἐπὶ δυοῖν
τάσσεται, ὅλον « ἄ ν α γ κ α ἰ ο ι » δύο ἐγένοντο, ὅ τε Ἄρκας καὶ ὁ Σάμιος· τού-
των ἐκάτερος ὑπὸ συὸς ἀνηρέθη» κτλ.*

Sans aucune hésitation on doit remplacer l'adjectif ἀναγκαῖοι par
le substantif Ἄγκαῖοι. Il s'agit de deux héros, qui portaient le même nom
(c'est-à-dire Ἄγκαῖος), dont le premier, Arcadien², fut tué à la chasse
du sanglier de Calydon et le second, Samien³, fut aussi tué par un san-
glier, qui ravageait ses vignes. C'est à ce dernier que se rapportait le
dicton d'un devin «πολλὰ μεταξὺ πέλει κύλικος καὶ χεῖλος ἄκρου» devenu
proverbial.

Thessalonique

M. Z. KOPIDAKIS

1. "Ε. ἄ., Γ' 126, λέξη Σταυρός.

2. Voir Appolod. 1, 8, 2; Paus. 8, 45, 2; Ovid. *Met.* 8, 315-391; Plin. *NH.* 35, 138.

3. Voir Schol. ad Apoll. Rhod. 1, 188; Roscher I, 1 p. 354-355.